

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΕΛΕΓΚΤΙΚΗ

Διπλωματική Εργασία

ΚΟΣΤΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ:
Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΤΟΥΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ

του

Τερζή-Μπάνου Φίλιππου

Επιβλέπων Καθηγητής: Παπαναστασίου Ιωάννης

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος στην
Εφαρμοσμένη Λογιστική και Ελεγκτική

Σεπτέμβριος 2018

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ όλο το ακαδημαϊκό προσωπικό του Π.Μ.Σ. της εφαρμοσμένης λογιστικής και ελεγκτικής και ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Παπαναστασίου Ιωάννη για την πολύτιμη συμβολή του και την άψογη συνεργασία κατά την διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας αυτής.

Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένεια μου και την Βασιλική για την υποστήριξη τους καθ' όλη την διάρκεια των σπουδών μου.

Περίληψη

Η εργασία αυτή στοχεύει στην διερεύνηση της σχέσης μεταξύ κόστους εργασίας και ανταγωνιστικότητας εξερευνώντας την επίδραση των μεταβολών του κόστους εργασίας στις ελληνικές πραγματικές εξαγωγές. Προσπαθεί να αξιολογήσει τα μέτρα προσαρμογής του κόστους εργασίας που προβλέπονται από το μνημόνιο του 2012 χρησιμοποιώντας δεδομένα από τον ΟΟΣΑ για την περίοδο 2001-2018, με στόχο να απαντήσει 3 διαφορετικά ερωτήματα που αφορούν τις συνολικές εξαγωγές, τις εξαγωγές υπηρεσιών και τις εξαγωγές αγαθών. Τα αποτελέσματα δείχνουν μια σημαντική αλλαγή στην επίδραση του κόστους εργασίας στις εξαγωγές κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, ξεκινώντας την ερευνητική περίοδο με θετική σχέση και καταλήγοντας σε αρνητική. Η αλλαγή αυτή μπορεί να οφείλεται είτε στην οικονομική κρίση είτε στα μέτρα προσαρμογής. Σε κάθε περίπτωση, η εργασία καταλήγει πως τα μέτρα που στοχεύουν στην μείωση του κόστους εργασίας είναι δυνατόν να βελτιώσουν τις ελληνικές εξαγωγές, με εξαίρεση τις εξαγωγές αγαθών στις οποίες δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια συσχέτιση.

Abstract

This paper investigates the relationship between labour costs and competitiveness by exploring the effect of labour cost movements on real Greek exports. It attempts to evaluate the labour cost reduction policy measures that were implemented in the 2012 memorandum by using data collected by OECD for the period 2001-2018 in order to answer 3 different questions regarding the total exports, the service exports and the goods exports. Results show a significant change in the effect of labour costs on exports during the financial crisis, starting the research period with a positive relationship and ending with a negative one. This change may be attributed to either the financial crisis or the policy measure themselves. Either way, it is concluded that these policy measures that focus on decreasing labour cost may be effective in improving the Greek exports, with the exception of goods exports that seem to show no relationship at all.

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 3.1	Σελ. 26
Πίνακας 4.1	Σελ. 38
Πίνακας 4.2	Σελ. 38

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 3.1	Σελ. 24
Διάγραμμα 3.2	Σελ. 24
Διάγραμμα 3.3	Σελ. 24
Διάγραμμα 3.4	Σελ. 24
Διάγραμμα 3.5	Σελ. 24
Διάγραμμα 3.6	Σελ. 24
Διάγραμμα 3.7	Σελ. 27
Διάγραμμα 3.8	Σελ. 27
Διάγραμμα 3.9	Σελ. 27
Διάγραμμα 3.10	Σελ. 27
Διάγραμμα 3.11	Σελ. 27
Διάγραμμα 3.12	Σελ. 27
Διάγραμμα 4.1	Σελ. 40

Πίνακας περιεχομένων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	1
1.1 Εισαγωγή	1
1.2 Ορισμός του κόστους εργασίας	1
1.3 Παράγοντες που επηρεάζουν το κόστος εργασίας	2
1.4 Η χρησιμότητα του υπολογισμού του κόστους εργασίας	4
1.5 Μέσο και Μοναδιαίο κόστος εργασίας	4
1.6 Παραγωγικότητα της εργασίας	7
1.7 Ανταγωνιστικότητα και Ανταγωνιστικό πλεονέκτημα	8
1.8 Εσωτερική και συναλλαγματική υποτίμηση	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ	11
2.1 Εισαγωγή	11
2.2 Επισκόπηση βιβλιογραφίας	11
2.3 Συμπεράσματα βιβλιογραφικής επισκόπησης	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	20
3.1 Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων	20
3.2 Σχεδιασμός της έρευνας και συλλογή δεδομένων	21
3.3 Παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων	23
3.3.1 Διαγραμματική απεικόνιση δεδομένων	23
3.3.2 Περιγραφικά στατιστικά	26
3.4 Μεθοδολογία	27
3.5 Παρουσίαση αποτελεσμάτων	29
3.5.1 Έλεγχος συνολοκλήρωσης Engle-Granger	29
3.5.2 Εκτίμηση του μοντέλου διόρθωσης-ισορροπίας (ECM)	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	38
4.1 Εισαγωγή	38
4.2 Συμπεράσματα	39
4.3 Περιορισμοί έρευνας	41
4.4 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	42
Βιβλιογραφία	43
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία	43
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	43
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1	46
Αποτελέσματα το επαυξημένου ελέγχου Dickey-Fuller	46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

1.1 Εισαγωγή

Το κόστος εργασίας είναι ένα μέγεθος που έρχεται συχνά στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης, εξ αιτίας της φύσης του να γίνεται συχνά εργαλείο άσκησης πολιτικής αλλά και να δέχεται συχνή κριτική.

Η επιστημονική κοινότητα έχει ασχοληθεί ενδελεχώς με αυτό, και συχνά σε σχέση με την ανταγωνιστικότητα σε επίπεδο οικονομίας. Το κεφάλαιο αυτό έχει ως στόχο να δώσει περιληπτικά τους ορισμούς του κόστους εργασίας και της ανταγωνιστικότητας, αλλά και να παρουσιάσει το επιστημονικό υπόβαθρο και της έννοιες της οικονομικής θεωρίας που θα χρησιμοποιήσει η εργασία αυτή στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας.

1.2 Ορισμός του κόστους εργασίας

Το κόστος εργασίας αποτελεί ένα από τα μέρη του κόστους παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών για τις επιχειρήσεις. Έτσι είναι ένας από τους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραγωγικότητας και οι επιχειρήσεις δίνουν μεγάλη σημασία στην μέτρηση του, καθώς συμβάλλει καθοριστικά στην λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων όπως η επέκταση της δραστηριότητας, η εκπόνηση μιας νέας επένδυσης κ.α.

Σε επίπεδο οικονομικής μονάδας, το κόστος εργασίας ορίζεται ως η συνολική οικονομική επιβάρυνση του εργοδότη, η οποία αφορά την παρεχόμενη μισθωτή εργασία σε αυτόν (International Labour Organization, Geneva 1966). Αποτελείται κυρίως από τον μισθό των εργαζομένων και τις ασφαλιστικές εισφορές που επιβαρύνεται ο εργοδότης (εργοδοτικές εισφορές), αλλά μπορεί επίσης να

περιλαμβάνει και άλλου είδους δαπάνες όπως δαπάνες εκπαίδευσης προσωπικού, παροχές σε είδος, αποζημιώσεις, bonus , δαπάνες ένδυσης και δαπάνες μετακίνησης εργαζομένων, καθώς και φόρους που επιβαρύνουν τον εργοδότη.

Είναι σημαντικό εδώ να σημειώσουμε ότι τυχόν επιδοτήσεις του κόστους εργασίας που θα λάβει η οικονομική μονάδα από το κράτος ή άλλον φορέα πρέπει να αφαιρεθούν από τον υπολογισμό του κόστους εργασίας για στατιστικούς λόγους. (Eurostat Labour Cost Surveys – LCS, 1999)

1.3 Παράγοντες που επηρεάζουν το κόστος εργασίας

Το κόστος εργασίας διαμορφώνεται από διάφορους παράγοντες. Ο σημαντικότερος από αυτούς έχει να κάνει με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, και συγκεκριμένα την προσφορά και την ζήτηση της εργασίας. Επειδή οι αποδοχές ενός εργαζομένου είναι η τιμή που είναι διατεθειμένος να πληρώσει σε αυτόν ο εργοδότης για να «αγοράσει» την εργασία του, αυτές τείνουν να αυξάνονται όταν η ζήτηση για την εργασία αυτή αυξάνεται και όταν η προσφορά είναι περιορισμένη. Το αντίθετο συμβαίνει όταν η προσφορά εργασίας είναι μεγάλη και η ζήτηση μικρή. Σε αυτήν την περίπτωση θα δούμε τις συνολικές αποδοχές των εργαζομένων να μειώνονται, και πολλές φορές όταν η ζήτηση υπερκαλύπτεται, την αύξηση της ανεργίας ως φυσικό επακόλουθο.

Ακόμη, υπάρχουν παράγοντες που επηρεάζουν την ίδια την προσφορά και την ζήτηση της εργασίας. Ένας τέτοιος παράγοντας είναι η τοποθεσία της ζήτησης. Ορισμένες φορές οι εργαζόμενοι απαιτούν μεγαλύτερους μισθούς για να εργαστούν σε περιοχές οι οποίες για διάφορους λόγους (π.χ. απόσταση από αστικά κέντρα, δυσπρόσιτες περιοχές, υψηλό κόστος ζωής) εμφανίζουν έλλειψη προσφοράς εργασίας, άρα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το κόστος εργασίας θα είναι μεγαλύτερο για έναν εργοδότη που δραστηριοποιείται σε τέτοιες περιοχές.

Επίσης, πολλές φορές οι εργοδότες είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν περισσότερα χρήματα στους υπαλλήλους όταν η εργασία απαιτεί μεγάλη εξειδίκευση,

εμπειρία ή εκπαίδευση στο σχετικό αντικείμενο. Αντίστοιχα, και οι εργαζόμενοι θα ζητήσουν περισσότερα χρήματα όταν διαθέτουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά, και συνεπώς το κόστος εργασίας θα διαμορφωθεί προς τα πάνω.

Αλλά εκτός από την προσφορά και την ζήτηση υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν το κόστος. Τέτοιο παράγοντες μπορεί να αφορούν την ίδια την οικονομική μονάδα ή άλλους εξωτερικούς θεσμούς. Για παράδειγμα, μια οικονομική μονάδα μπορεί να εκμεταλλεύεται το εργατικό της δυναμικό στο έπακρον, μειώνοντας το κόστος με μέτρα όπως η παροχή εκπαίδευσης στους εργαζομένους, η καλύτερη οργάνωση των διαδικασιών παραγωγής και γενικότερα η μακροπρόθεσμη επένδυση στο εργατικό δυναμικό. Βέβαια τα παραπάνω είναι ευκολότερο να γίνουν σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις που το εργατικό δυναμικό παίζει σημαντικό ρόλο στην παραγωγική τους διαδικασία, δηλαδή σε επιχειρήσεις έντασης εργασίας (Labour intensive businesses), ενώ είναι πολύ σπάνιο και δύσκολο να γίνουν σε τομείς που γενικά οι εργασίες έχουν προσωρινό χαρακτήρα ή δεν περιέχουν μεγάλο κομμάτι εξειδίκευσης.

Σημαντική επιρροή στο κόστος εργασίας έχουν και οι αποφάσεις εξωτερικών θεσμών, όπως είναι η κυβέρνηση ή συνδικαλιστικές οργανώσεις. Συγκεκριμένα, το πιο διαδεδομένο παγκοσμίως μέτρο παρέμβασης μιας κυβέρνησης στην αγορά εργασίας είναι η θέσπιση κατώτατου μισθού. Αυτό όπως καταλαβαίνουμε έχει ως αποτέλεσμα να διαμορφώνεται τεχνικά η τιμή της εργασίας, και έτσι ορισμένες φορές αυτό οδηγεί στην αύξηση του κόστους. Μια ακόμη απόφαση των κυβερνήσεων που επηρεάζει το κόστος εργασίας είναι το ύψος φόρων και εισφορών σε εθνικό επίπεδο. Ειδικότερα στις χώρες της Ευρωπαϊκής ένωσης έχουμε υψηλό επίπεδο ασφαλιστικών εισφορών, καθώς αυτό είναι αναγκαίο για να συντηρηθούν τα εθνικά ασφαλιστικά συστήματα και η δημόσια υγειονομική κάλυψη τα οποία θεωρούνται απαραίτητα στην Ευρωπαϊκή κουλτούρα, σε αντίθεση π.χ. με αυτά των Η.Π.Α., όπου γενικά οι εισφορές είναι σημαντικά χαμηλότερες.

Τέλος, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις πολλές φορές καταφέρουν να επηρεάζουν την τιμή της εργασίας, καθώς διαπραγματεύονται συλλογικά ή επιχειρησιακά με τους εργοδότες για να πετύχουν υψηλότερες αμοιβές αλλά και άλλου είδους παροχές όπως π.χ. μεγαλύτερο αριθμό ημερών ετήσιας άδειας για τους εργαζόμενους που εκπροσωπούν.

1.4 Η χρησιμότητα του υπολογισμού του κόστους εργασίας

Οι επιχειρήσεις δίνουν μεγάλη σημασία στην μέτρηση και την διαχείριση του κόστους παραγωγής των αγαθών και των υπηρεσιών, και το κόστος της εργασίας είναι συνήθως ένα σημαντικό κομμάτι αυτού. Έτσι καλούνται να το υπολογίσουν και να το χρησιμοποιήσουν για να βγάλουν συμπεράσματα, βελτιώνοντας έτσι την παραγωγή τους και γενικότερα τις λειτουργικές τους διαδικασίες.

Για να το καταφέρουν αυτό χρησιμοποιούν την επιστήμη της κοστολόγησης και της διοικητικής λογιστικής. Έτσι, διακρίνουν κοστολογικά το κόστος εργασίας σε Άμεσο Κόστος Παραγωγής (Κόστος Άμεσης Εργασίας), δηλαδή κόστους που αφορά την παραγωγή των προϊόντων και αγαθών, που είναι και η κύρια δραστηριότητα της εταιρείας και σε Γενικά Βιομηχανικά Έξοδα (Overheads), τα οποία ανήκουν και αυτά στο κόστος παραγωγής. Ακόμη, το κόστος εργασίας μπορεί να περιλαμβάνει και μισθούς προσωπικού άλλων λειτουργιών της επιχείρησης που δεν επιβαρύνουν την παραγωγή, όπως είναι η διοίκηση (αμοιβές διοικητικών), η διάθεση (αμοιβές πωλητών) και η χρηματοοικονομική λειτουργία (αμοιβές εργαζομένων οικονομικού τμήματος). (Βενιέρης, Κοέν και Κωλέτση, 2005)

1.5 Μέσο και Μοναδιαίο κόστος εργασίας

Οι επιχειρήσεις θέλουν να είναι σε θέση να κρίνουν την αποτελεσματικότητα της εργασίας που εισρέει σε αυτές, και πολλές φορές το απόλυτο μέγεθος του κόστους εργασίας δεν βοηθάει σε αυτό, έτσι χρησιμοποιούν το μέσο κόστος εργασίας (Average/Hourly Labour Cost) και το Μοναδιαίο Κόστος Εργασίας (Unit Labour Cost).

Είναι σημαντική η διάκριση μεταξύ αυτών των δύο μεγεθών. Το μέσο κόστος εργασίας το οποίο καλείται ορισμένες φορές και ωριαίο κόστος εργασίας, είναι

απλώς το συνολικό κόστος εργασίας διαιρούμενο με την ποσότητα εισροής της εργασίας, μετρούμενη συνήθως σε εργατοώρες ή σε εργαζόμενους (European Commission, 2005) και ουσιαστικά δείχνει την τιμή μιας μονάδας του παραγωγικού συντελεστή της εργασίας για την επιχείρηση. Δηλαδή:

$$(1) \quad ALC = \frac{LC}{W}$$

Όπου: **ALC** = Το μέσο κόστος εργασίας, **LC** = το Συνολικό κόστος εργασίας. **W** = η συνολική ποσότητα εργασίας που εισρέει στην επιχείρηση.

Το Μοναδιαίο Κόστος Εργασίας (ΜΚΕ) είναι ένας διαφορετικός δείκτης ο οποίος βασίζεται στην παραγωγικότητα της εργασίας και προσπαθεί να δώσει πληροφορίες σχετικά με την ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης ή της οικονομίας. Ο ΟΟΣΑ (OECD, 2018) ορίζει το ΜΚΕ ως τον λόγο της συνολικής ωριαίας αμοιβής εργασίας προς την συνολική ωριαία παραγωγή, δηλαδή:

$$(2) \quad ULC = \frac{HLC}{HQ}$$

Όπου: **ULC**= Το μοναδιαίο κόστος εργασίας (ΜΚΕ), **HLC**= το ωριαίο κόστος εργασίας, **HQ**= παραγόμενη ποσότητα ανά ώρα.

Ο αριθμητής μπορεί να επεκταθεί για μια οικονομική μονάδα ως το σύνολο των δαπανών, σε νομισματική μονάδα, που αφορούν την παροχή μισθωτής εργασίας διά τις συνολικές εργατοώρες. Ο παρονομαστής περιλαμβάνει την συνολική παραγωγή σε μονάδες προς τις συνολικές εργατοώρες. Έτσι το ΜΚΕ υπολογίζεται σε κόστος εργασίας (Σε νομισματική μονάδα π.χ. €) ανά παραγόμενη μονάδα.

Σε μακροοικονομικό επίπεδο, το κόστος εργασίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέτρο σύγκρισης της ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας σε σχέση με άλλες. (Πετράκη-Κώττη & Κώττης, 2008)

Όμως, ενώ ο παραπάνω τύπος (2) μπορεί να χρησιμοποιηθεί εύκολα για να υπολογιστεί το ΜΚΕ σε επίπεδο οικονομικής μονάδας, καθώς τα δεδομένα τόσο του αριθμητή όσο και του παρονομαστή είναι διαθέσιμα στην μονάδα που το υπολογίζει, σε επίπεδο οικονομίας δεν είναι δυνατόν να υπάρξει μέτρηση, καθώς οι παραγόμενες μονάδες δεν είναι κοινές και θα ήταν αδύνατο να υπολογιστούν οι ισότιμες. Για να υπολογιστεί λοιπόν το ΜΚΕ, γίνεται η χρήση της προστιθέμενης αξίας σε επίπεδο οικονομίας και οι παραγόμενες μονάδες υποκαθιστούνται από το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ).

Έτσι, το μέγεθος που χρησιμοποιείται από στατιστικούς οργανισμούς όπως η Eurostat και ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) είναι το ΜΚΕ υπολογιζόμενο με συγκεντρωτικά (Aggregate) στοιχεία, το οποίο υπολογίζει την εξέλιξη του λόγου κόστους εργασίας και παραγωγικότητας μιας οικονομίας. Η αναλογία αυτή είναι χρησιμότερη για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας από το επίπεδο του κόστους εργασίας, καθώς μπορεί να συγκριθεί μεταξύ οικονομιών, μεταξύ κλάδων, αλλά και διαχρονικά με την χρήση ποσοστιαίων αλλαγών και δεικτών (Indices).

Ο τύπος του ΜΚΕ σε επίπεδο οικονομίας είναι:

$$(3) \quad \text{ULC} = \frac{\text{ALC}}{\text{GDP}}$$

Όπου: **ULC** = Το Μοναδιαίο κόστος εργασίας σε επίπεδο οικονομίας, **ALC** = το μέσο κόστος εργασίας ανά μισθωτό υπάλληλο, **GDP** = Το Ακαθάριστο Εγχώριο προϊόν ανά απασχολούμενο.

Ο παρονομαστής του παραπάνω τύπου (3) αναφέρεται στην την συνολική απασχόληση, δηλαδή τόσο τους υπαλλήλους όσο και τους αυτοαπασχολούμενους, ενώ ο αριθμητής αναφέρεται μόνο στους υπαλλήλους με σχέση εξαρτημένης εργασίας. Εναλλακτικά, μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα συνολικά μεγέθη τόσο στον αριθμητή όσο και στον παρονομαστή αν το Συνολικό κόστος εργασίας πολλαπλασιάζοντας τις αμοιβές των μισθωτών με έναν συντελεστή αυτοαπασχόλησης, δηλαδή τον λόγο όλων των απασχολούμενων προς τους μισθωτούς.

Συνεπώς, μια μεταβολή του ΜΚΕ μπορεί να οφείλεται είτε σε μεταβολή του συνολικού επιπέδου του κόστους εργασίας (με θετική συσχέτιση), είτε σε μεταβολή της συνολικής παραγωγής (με αρνητική συσχέτιση).

Για παράδειγμα, μια οικονομία που βρίσκεται σε ύφεση μπορεί να δει τους πραγματικούς μισθούς των εργαζομένων να μειώνονται συγχρόνως με το ΑΕΠ. Στην περίπτωση που η μείωση αυτή των μισθών είναι ισόποση με την μείωση του ΑΕΠ το ΜΚΕ θα παραμείνει σταθερό.

Στην περίπτωση όμως που μειωθεί το κόστος εργασίας σε μικρότερο βαθμό από το ΑΕΠ θα υπάρξει μείωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, ενώ αν η μείωση είναι μεγαλύτερη στο αριθμητή, τότε θα υπάρξει αύξηση της ανταγωνιστικότητας.

Όπως θα δούμε και στην σχετική βιβλιογραφία, υπάρχουν διαφορετικές απόψεις σχετικά με την χρησιμότητα του ΜΚΕ και γενικότερα του κόστους εργασίας ως μέτρο ανταγωνιστικότητας, αλλά σε γενικές γραμμές υπάρχει μια γενική σύγκλιση αυτών των απόψεων στο γεγονός ότι αποτελεί έναν παράγοντα ανταγωνιστικότητας, και η διαφωνία έγκειται συνήθως στο μέγεθος της επίδρασης του ΜΚΕ σε αυτήν και στο γεγονός ότι άλλοι δείκτες ανταγωνιστικότητας μπορεί να είναι πιο σημαντικοί από το ΜΚΕ.

1.6 Παραγωγικότητα της εργασίας

Το ΜΚΕ είναι στενά συνδεδεμένο με την έννοια της παραγωγικότητας της εργασίας. Ο παρονομαστής του τύπου (3) αναφέρεται σε ΑΕΠ ανά ώρα ή ανά απασχολούμενο. Αυτό ουσιαστικά είναι η παραγόμενη αξία για κάθε ώρα ή απασχολούμενο σε μια οικονομία, και αποτελεί μια πολύ σημαντική έννοια στα οικονομικά.

Τόσο σε επίπεδο επιχείρησης όσο και σε επίπεδο οικονομίας, μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε πως μια αύξηση της παραγωγικότητας θα έχει θετική επίδραση, καθώς ο εργαζόμενος παράγει μεγαλύτερες ποσότητες χωρίς να αυξηθεί το κόστος του. Έτσι σε αυτήν την περίπτωση θα έχουμε μείωση του ΜΚΕ.

Η δυσκολία εδώ έγκειται στο γεγονός ότι η αύξηση στην παραγωγικότητα της εργασίας συνήθως απαιτεί εξωτερικές παρεμβάσεις όπως για παράδειγμα επενδύσεις σε τεχνολογία, οι οποίες δεν έχουν άμεση σχέση με το κόστος εργασίας. Οι επιχειρήσεις πολλές φορές επενδύουν και στους εργαζόμενους, αυξάνοντας έτσι το κόστος εργασίας, αποσκοπώντας σε μεγαλύτερη αναλογικά αύξηση στην παραγωγικότητα της εργασίας, και συνεπώς στην ανταγωνιστικότητα τους. Κάτι παρόμοιο μπορεί να συμβεί σε επίπεδο οικονομίας, αλλά εκτός από τις επενδύσεις σε αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τις διάφορες πολιτικές που ασκούν οι κυβερνήσεις.

1.7 Ανταγωνιστικότητα και Ανταγωνιστικό πλεονέκτημα

Σε επίπεδο επιχειρήσεων, η ανταγωνιστικότητα αναφέρεται στην ικανότητα μιας επιχείρησης να πουλάει αγαθά και υπηρεσίες σε σχέση με τις υπόλοιπες επιχειρήσεις στον ίδιο κλάδο. Έτσι οι επιχειρήσεις προσπαθούν να δημιουργήσουν ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε σχέση με τους ανταγωνιστές τους.

Σύμφωνα με τον Porter (1985), οι επιχειρήσεις δημιουργούν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα χρησιμοποιώντας μία εκ των τριών βασικών στρατηγικών επίτευξης πλεονεκτήματος. Αυτές είναι η στρατηγική ηγεσίας κόστους, η στρατηγική διαφοροποίησης και η στρατηγική εστίασης. Στην πρώτη εξ αυτών συμπεριλαμβάνει το κόστος εργασίας στους 10 οδηγούς κόστους (cost drivers) και συγκεκριμένα στο κόστος των εισροών, τονίζοντας την σημασία του υπολογισμού του μοναδιαίου κόστους των εισροών για την επιχείρηση.

Παρόλα αυτά, ο Porter προειδοποιεί πως πολλές φορές οι επιχειρήσεις τείνουν να υπερεκτιμούν την επίδραση του κόστους εργασίας και ενώ προσπαθούν να μειώσουν σημαντικά το κόστος εργασίας που έχει να κάνει με την παραγωγή, αμελούν την ανάλυση των υπολοίπων, όπως είναι τα λοιπά έμμεσα κόστη (π.χ. overheads) και τα κόστη των υπολοίπων εισροών (π.χ. αγορές υλικών).

Ο ορισμός της ανταγωνιστικότητας γίνεται ακόμη πιο δύσκολος όταν αυτή αναφέρεται στο επίπεδο μιας οικονομίας (π.χ. μιας εθνικής οικονομίας). Ο ίδιος ο Porter (1990) στο βιβλίο του “The competitive advantage of Nations” επισημαίνει την

σύγχυση που υπάρχει όταν η ανταγωνιστικότητα ενός έθνους ορίζεται μονοδιάστατα και αναφέρει πολλές υποψήφιες εξηγήσεις στην ερώτηση «Τι είναι αυτό που κάνει ένα έθνος ανταγωνιστικό; ». Τέτοιες είναι τα δημοσιονομικά μεγέθη μιας χώρας, το συνάλλαγμα, οι πλούσιοι φυσικοί πόροι, η κυβερνητική πολιτική, οι διοικητικές πρακτικές (management), και τέλος η φθηνή εργασία, δηλαδή το χαμηλό κόστος εργασίας.

Όπως είναι φανερό όμως, καμία από τις παραπάνω εξηγήσεις δεν δίνει μια απάντηση που να αφορά όλες αυτές τις χώρες που θεωρούνται ανταγωνιστικές. Για παράδειγμα υπάρχουν χώρες με ελάχιστους φυσικούς πόρους και πολύ υψηλό κόστος εργασίας που βρίσκονται πολύ υψηλά στους δείκτες ανταγωνιστικότητας. Έτσι ο συγγραφέας θεωρεί πως η έννοια του «Ανταγωνιστικού έθνους» είναι υπεραπλουστευμένη και δεν έχει νόημα χωρίς αναφορά στην παραγωγικότητα ενός έθνους και την δυνατότητα του να εκμεταλλεύεται αποδοτικά τους παραγωγικούς συντελεστές που διαθέτει, και αυτό ένα έθνος μπορεί να το πετύχει όχι προσπαθώντας να γίνει ανταγωνιστικό σε όλους τους τομείς, αλλά σε αυτούς που μπορεί να καταφέρει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.

Τέλος, η σύγχρονη έννοια της ανταγωνιστικότητας είναι πλέον πολυδιάστατη και δεν περιλαμβάνει μόνο την ανταγωνιστικότητα τιμών ή κόστους. Το Διεθνές Οικονομικό Φόρουμ (WEF, 2017) δημοσιεύει ετησίως την αναφορά του για την παγκόσμια ανταγωνιστικότητα (Global Competitiveness Report) στην οποία συμπεριλαμβάνει τον δείκτη παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας (Global Competitiveness Index). Ο δείκτης αυτός αποτελείται από 12 τομείς στους οποίους βαθμολογούνται οι χώρες οι οποίοι δεν αναφέρονται μόνο σε οικονομικές ή χρηματοοικονομικές επιδόσεις, αλλά και σε τομείς όπως η παιδεία και η τεχνολογία. Για τους σκοπούς αυτής της εργασίας βέβαια, η έννοια της ανταγωνιστικότητας όπου αναφέρεται στην συνέχεια αφορά κυρίως την ανταγωνιστικότητα τιμής ή κόστους.

1.8 Εσωτερική και συναλλαγματική υποτίμηση

Ξεκινώντας από την περίοδο της οικονομικής κρίσης, στην δημόσια συζήτηση σε Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ένωση γίνεται συχνά λόγος για την δυνατότητα των χωρών να υποτιμούν το νόμισμα τους, έτσι ώστε να κάνουν τις εξαγωγές τους πιο ελκυστικές με σκοπό να ισορροπήσουν το εμπορικό τους ισοζύγιο. Αυτό μπορεί να γίνει άμεσα, δηλαδή με αγορά ξένου συναλλάγματος, ή σε ορισμένες περιπτώσεις έμμεσα με την εισαγωγή νέου χρήματος από την κεντρική τράπεζα στην οικονομία, όπως π.χ. την αγορά ομολόγων από μια κυβέρνηση.

Η συναλλαγματική υποτίμηση συνεπώς είναι κάτι που δεν μπορεί να γίνει από μια χώρα της Ευρωζώνης, καθώς μόνο η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα μπορεί να ελέγξει την ροή του χρήματος. Έτσι μια χώρα της Ευρωζώνης που αντιμετωπίζει μεγάλο έλλειμα στο εμπορικό της ισοζύγιο έχει ως λύση αποκλειστικά και μόνο την λεγόμενη εσωτερική υποτίμηση, η οποία σε αντίθεση με την εξωτερική (συναλλαγματική) δεν επικεντρώνεται στην μείωση της αξίας του νομίσματος, αλλά στην μείωση του κόστους εργασίας στο εσωτερικό της χώρας, έτσι ώστε να αυξηθεί η παραγωγικότητα.

Η εσωτερική υποτίμηση άλλωστε αποτελεί μεγάλο μέρος της αντιμετώπισης της δημοσιονομικής κρίσης στην Ελλάδα. (Βουλή των Ελλήνων, 2012) Η πρόθεση των προγραμμάτων προσαρμογής που έχουν εφαρμοστεί τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα είναι η αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας της χώρας μέσω διαφόρων μέτρων, μέσα στα οποία συμπεριλαμβάνονται και μέτρα μείωσης του κόστους εργασίας, όπως πάγωμα αυτόματων αυξήσεων των μισθών και μείωση του κατώτατου μισθού. Όπως είναι γνωστό, τέτοια μέτρα έχουν δεχθεί μεγάλο μέρος της κριτικής που ασκείται στα προγράμματα, λόγω και της δύσκολης φύσης τους για τους ανθρώπους και την κοινωνία. Η εργασία αυτή θα προσπαθήσει, μεταξύ άλλων, να εκτιμήσει την επίδραση της εσωτερικής αυτής υποτίμησης στις ελληνικές εξαγωγές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

2.1 Εισαγωγή

Βασιζόμενοι στα παραπάνω, θα ήταν εύλογο να συμπεράνουμε ότι ένα χαμηλό ΜΚΕ το οποίο οφείλεται σε ένα υψηλό επίπεδο παραγωγικότητας, δηλαδή τον παρονομαστή του τύπου (2), θα είχε θετική επίδραση στην ανταγωνιστικότητα μιας επιχείρησης ή μιας οικονομίας. Πράγματι, το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ (WEF, 2016) ορίζει την ανταγωνιστικότητα μιας χώρας ως «τον συνδυασμό των θεσμών, πολιτικών και παραγόντων που καθορίζουν την παραγωγικότητα μιας χώρας», συσχετίζοντας άμεσα την παραγωγικότητα με τη ανταγωνιστικότητα.

Σε ότι αφορά όμως τον αριθμητή του τύπου (3), δηλαδή το επίπεδο του κόστους εργασίας, η σχέση του με την ανταγωνιστικότητα δεν προκύπτει άμεσα από την οικονομική θεωρία και παρότι έχει γίνει σημαντική έρευνα για την σχέση τους, η επιστημονική κοινότητα δεν έχει καταλήξει σε ένα κοινό συμπέρασμα σχετικά με αυτή. Έτσι στην βιβλιογραφία υπάρχουν πολλές αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με την χρήση του κόστους εργασίας, και ως προέκταση του Μοναδιαίου Κόστους Εργασίας, ως δείκτη της ανταγωνιστικότητας μιας χώρας. Η εργασία αυτή θα προσπαθήσει να δώσει μια αναλυτική εικόνα της βιβλιογραφίας που υπάρχει σχετικά, τόσο με το κόστος εργασίας, όσο και της ανταγωνιστικότητας καθώς και την σχέση μεταξύ των δύο.

2.2 Επισκόπηση βιβλιογραφίας

Το κόστος εργασίας έχει δεχθεί αρκετή κριτική ως μέτρο ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας. Ο Kaldor (1978) ήταν από τους πρώτους που ανέδειξε την αδυναμία αυτή του ΜΚΕ, παραθέτοντας στοιχεία 6 αναπτυγμένων χωρών (Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Ιαπωνία και Ιταλία) κατά την περίοδο 1956-1976. Τα

στοιχεία αυτά αφορούν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες, το ΜΚΕ σε δολάρια και το μερίδιο εξαγωγών στις αναπτυσσόμενες αγορές.

Από τα παραπάνω στοιχεία, ο συγγραφέας συμπεραίνει πώς αντίθετα με την παραδοσιακή ερμηνεία, υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ της μεταβολής των εξαγωγών και της ανταγωνιστικότητας, και εξηγεί πως οι «τάσεις» που προκαλούν την μεταβολή των εξαγωγών μάλλον περιέχουν παράγοντες που είναι δύσκολο ή αδύνατο να μετρηθούν (σ. 104). Επίσης, συνεχίζει λέγοντας ότι σε ένα άλλο δείγμα χωρών υπάρχει μείωση του μεριδίου εξαγωγών παράλληλα με την μείωση του ΜΚΕ και των τιμών των εξαγωγών, με εξαίρεση 3 χωρών (Ολλανδία, Καναδάς και Ελβετία) τις οποίες χαρακτηρίζει «αμιγώς καπιταλιστικές αγορές» (σ. 105). Το γεγονός αυτό της θετικής σχέσης μεταξύ της μεταβολής του ΜΚΕ και των εξαγωγών έχει γίνει γνωστό στην βιβλιογραφία ως «το παράδοξο του Kaldor».

Ο Fagerberg (1988) συνεχίζοντας την παραπάνω έρευνα του Kaldor (1978), ερεύνησε την διεθνή ανταγωνιστικότητα των χωρών δημιουργώντας ένα μοντέλο με 3 σετ παραγόντων. Αυτοί οι παράγοντες είναι: η δυνατότητα μιας χώρας να ανταγωνίζεται τεχνολογικά, η ικανότητα να ανταγωνίζεται στην δυνατότητα της να παραδίδει σύμφωνα με την παραγωγική της δυνατότητα (delivery/capacity), και τέλος η ικανότητα να ανταγωνίζεται στις τιμές (cost competitiveness). Έτσι κατασκεύασε ένα μοντέλο το οποίο, συνυπολογίζοντας τους παραπάνω παράγοντες, ελέγχει δεδομένα από 15 χώρες του ΟΟΣΑ για την περίοδο 1961-1983.

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Fagerberg με το παραπάνω μοντέλο είναι ότι «Οι κύριοι παράγοντες που επηρεάζουν την διεθνή ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη μεταξύ των χωρών είναι η ανταγωνιστικότητα της τεχνολογίας και η δυνατότητα μιας χώρας να παραδίδει. Η ανταγωνιστικότητα τιμής επίσης επηρεάζει την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη μιας χώρας, αλλά σε μικρότερο επίπεδο από αυτό που δείχνει η παραδοσιακή άποψη» (σ. 371). Ο συγγραφέας τονίζει επίσης πως τα ευρήματα του δείχνουν συνέπεια σε σχέση με εκείνα του Kaldor, καθώς βρίσκουν την ίδια θετική σχέση μεταξύ μεταβολής του μεριδίου εξαγωγών και του σχετικού ΜΚΕ για τις 3 από τις 4 χώρες στις οποίες ο Kaldor είχε βρει ισχυρή σχέση (Ιαπωνία, Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ), ενώ η μόνη διαφοροποίηση του μοντέλου είναι ως προς την Ιταλία (σ. 370-371).

Οι Μόσχος και Στουρνάρας (1993) χρησιμοποιώντας ένα θεωρητικό υπόδειγμα συνολικής προσφοράς, ερευνήσαν την σχέση μεταξύ ανταγωνιστικότητας και ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας. Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής δείχνουν πως μια μεταβολή της ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας ενός νομίσματος επηρεάζει την ανταγωνιστικότητα, αλλά μόνο όταν η τότε θεσμικά κατοχυρωμένη αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή (ΑΤΑ) δεν αντιστοιχούσε σε πλήρη τιμαριθμοποίηση του μέσου ονομαστικού μισθού (σ. 130).

Με άλλα λόγια, μια υποτίμηση του νομίσματος (της τότε δραχμής) θα οδηγήσει σε βελτίωση της εγχώριας ανταγωνιστικότητας μόνο στην περίπτωση που ο βαθμός της ΑΤΑ είναι μικρότερος του 1. Σε περίπτωση που ο βαθμός αναπροσαρμογής είναι ίσος με την μονάδα, η ανταγωνιστικότητα της εγχώριας οικονομίας δεν θα επηρεαστεί (σ. 122-123). Μπορούμε λοιπόν σύμφωνα με την παραπάνω έρευνα να συμπεράνουμε πως οι έννοιες της εσωτερικής και της συναλλαγματικής (εξωτερικής) υποτίμησης είναι στενά συνδεδεμένες, ανεξάρτητα από τον βαθμό που επηρεάζουν την ανταγωνιστικότητα μιας χώρας.

Οι Turner και Van 'tdack (1993) παρουσιάζουν μια επισκόπηση των μέτρων ανταγωνιστικότητας καθώς και μια εμπειρική έρευνα σε 10 χώρες του ΟΟΣΑ σχετικά με την διάκριση μεταξύ εμπορεύσιμων και μη-εμπορεύσιμων αγαθών σε ότι αφορά τους δείκτες του ΜΚΕ και της ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης (Purchasing Power Parity – PPP).

Οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι κανένα από τα μέτρα ανταγωνιστικότητας που ερευνήσαν, συμπεριλαμβανομένου και του ΜΚΕ, δεν είναι απολύτως κατάλληλο και όλα είναι ελλιπή σε κάποιο βαθμό (σ. 112). Για παράδειγμα, πολλά επικεντρώνονται στις βιομηχανικές εξαγωγές και αγνοούν σε μεγάλο βαθμό τον τομέα των υπηρεσιών, ο οποίος όμως αποτελεί μεγάλο μέρος του εμπορεύσιμου τομέα. Παρόλα αυτά, ο δείκτης της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας (Real Effective Exchange Rate – REER) για τις χώρες που δίνουν έμφαση στην βιομηχανία, βασιζόμενος στο σχετικό ΜΚΕ (Relative ULC) είναι πιθανώς ο πιο ακριβής από αυτούς για να προβλέπει την κερδοφορία τους, αν και χρειάζεται σίγουρα συμπληρωματική υποστήριξη από τους υπόλοιπους δείκτες ανταγωνιστικότητας.

Οι Carlin, Glyn και Van Reenen (2001) μελετώντας δεδομένα από 14 οικονομίες του ΟΟΣΑ για την περίοδο 1970-1992 προσπάθησαν να ερευνήσουν «τον βαθμό που επηρεάζονται οι εξαγωγές μιας οικονομίας από την μεταβολή στο σχετικό ΜΚΕ της και ποια άλλα οικονομικά, τεχνολογικά και θεσμικά χαρακτηριστικά είναι σημαντικά» (σ. 128). Χρησιμοποιώντας ένα οικονομετρικό μοντέλο, ερευνήσαν την επίδραση του σχετικού ΜΚΕ και της τεχνολογίας στο μερίδιο εξαγωγών, αλλά επίσης και άλλων επιμέρους μεταβλητών που αποτελούν τις 2 παραπάνω κύριες (ΜΚΕ και τεχνολογίας). Το μοντέλο αυτό ερεύνησε τα δεδομένα τόσο σε επίπεδο χώρας όσο και σε επίπεδο τομέα.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την έρευνα αυτή είναι πως φαίνεται να υπάρχει σημαντική επίδραση του σχετικού κόστους εργασίας στις εξαγωγές μιας χώρας, περίπου της τάξης του -0,27. Η επίδραση αυτή είναι περίπου ίση σε ότι αφορά τα επιμέρους στοιχεία του ΜΚΕ, δηλαδή τις συναλλαγματικές ισοτιμίες, τους μισθούς και την παραγωγικότητα της εργασίας (σ. 155).

Όμως σύμφωνα με την ίδια έρευνα, σημαντικό ρόλο στις εξαγωγές παίζουν επίσης τόσο οι τεχνολογικοί παράγοντες όσο και οι θεσμικοί. Συγκεκριμένα, οι επενδύσεις σε τεχνολογικό εξοπλισμό φαίνεται να επηρεάζουν θετικά τις εξαγωγές, και μάλιστα η αύξηση της επένδυσης σε έρευνα και ανάπτυξη τείνει να μειώνει το μερίδιο επίδρασης του σχετικού ΜΚΕ στις εξαγωγές.

Οι Felipe και Kumar (2011) αναδεικνύουν τρία βασικά προβλήματα με την χρήση του ΜΚΕ ως δείκτη ανταγωνιστικότητας των ευρωπαϊκών οικονομιών. Ερευνώντας δεδομένα του ΟΟΣΑ από 12 χώρες της ευρωζώνης για τα έτη 1980-2007, καταλήγουν στα εξής συμπεράσματα (σ. 26): Πρώτον, το ΜΚΕ σε επίπεδο οικονομίας που υπολογίζεται με συγκεντρωτικά στοιχεία δεν είναι απλώς ο σταθμισμένος μέσος όρος των ΜΚΕ σε επίπεδο επιχειρήσεων, αλλά ουσιαστικά είναι το μερίδιο της εργασίας στην συνολική παραγωγή. Δεύτερον, οι συγγραφείς κατασκευάζουν ένα μέγεθος το οποίο αφορά το μερίδιο του κεφαλαίου στο συνολικό κόστος και το ονομάζουν Μοναδιαίο Κόστος Κεφαλαίου (UKC). Συγκρίνοντας την μεταβολή του μεγέθους αυτού με την μεταβολή του ΜΚΕ στις παραπάνω χώρες, εντοπίζουν πως στις 11 από τις 12 χώρες, με εξαίρεση την Ελλάδα, το ΜΚΚ αυξήθηκε γρηγορότερα από το ΜΚΕ (σ. 15), πράγμα που σημαίνει ότι η μείωση της ανταγωνιστικότητας μπορεί να οφείλεται τόσο στο κόστος εργασίας, όσο και στο

κόστος κεφαλαίου. Τρίτον, εξ αιτίας της κατανομής του εισοδήματος μεταξύ μεριδίου εργασίας και μεριδίου κεφαλαίου, πολιτικές που έχουν στόχο την μείωση του κόστους εργασίας, όπως η εσωτερική υποτίμηση, έχουν ουσιαστικό αποτέλεσμα την μείωση του μεριδίου εργασίας στο συνολικό εισόδημα(σ. 23). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα αυτές οι πολιτικές να οδηγήσουν σε αντίθετα αποτελέσματα από τα αναμενόμενα, δηλαδή μια μεταβολή του ΜΚΕ να έχει θετική σχέση με την μεταβολή της παραγωγής, συμπεράσμα το οποίο συμφωνεί με το παράδοξο του Kaldor.

Είναι σημαντικό εδώ να σημειώσουμε πως σε στην παραπάνω έρευνα των Felipe και Kumar (2011), τα ευρήματα που αφορούν την Ελλάδα αποτελούν εξαίρεση σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα από τις 12 στην οποία το μερίδιο του κεφαλαίου στο συνολικό κόστος μειώθηκε, δηλαδή το ΜΚΕ αυξήθηκε ταχύτερα από το ΜΚΚ για την περίοδο 1980-2007. Επίσης, η Ελλάδα μαζί με την Πορτογαλία είναι οι μόνες από τις παραπάνω χώρες στις οποίες τα επίπεδα πραγματικών μισθών αυξήθηκαν περισσότερο από την παραγωγικότητα της εργασίας, με την επισήμανση βέβαια ότι για την Ελλάδα, την Ιρλανδία, το Λουξεμβούργο και την Πορτογαλία γίνεται χρήση μικρότερου χρονικού διαστήματος (1995-2007) λόγω έλλειψης στοιχείων για αυτήν την περίοδο (σ. 19).

Μια από τις συχνές κριτικές που ακούγεται για τη είσοδο της Ελλάδας στην νομισματική ένωση είναι η απώλεια ανταγωνιστικότητας τιμών αλλά και σε επίπεδο κόστους εργασίας. Ο Malliaropoulos (2010), χρησιμοποιώντας δεδομένα για την περίοδο 2000-2009, ερευνά την απώλεια αυτή της ανταγωνιστικότητας το επίπεδο της. Ο συγγραφέας επισημαίνει δύο σημαντικά μειονεκτήματα των συνηθισμένων δεικτών ανταγωνιστικότητας όταν αυτά εφαρμόζονται στην οικονομία της Ελλάδας.

Πρώτον, οι δείκτες αυτοί μετράνε την συνολική οικονομία και πολλές φορές περιλαμβάνουν και την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που δεν είναι διεθνώς εμπορεύσιμα (non-tradeables), όπως π.χ. το δημόσιο. Έτσι, σε μια οικονομία όπως η ελληνική που αποτελείται σε μεγάλο βαθμό από μη εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες, η απώλεια της ανταγωνιστικότητας σε αυτούς τους τομείς δεν θα αντανακλάται και στις εξαγωγές της και συνεπώς δεν θα πρέπει να επηρεάζει τους δείκτες ανταγωνιστικότητας.

Δεύτερον, ο συγγραφέας υποστηρίζει πως όταν γίνεται σύγκριση μεταξύ των χωρών σε επίπεδο ανταγωνιστικότητας, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη παρόμοιες

οικονομίες, ή και να δίνονται τα κατάλληλα «βάρη» ώστε να συγκριθούν διαφορετικές οικονομίες μεταξύ τους. Για παράδειγμα, οι ελληνικές εξαγωγές τουριστικών υπηρεσιών δεν ανταγωνίζονται σχεδόν σε κανένα επίπεδο τις Γερμανικές, αφού οι γερμανικές δεν προσφέρουν παρόμοιες υπηρεσίες (π.χ. καλοκαιρινό τουρισμό). Αντιθέτως σε ότι αφορά την ελληνική βιομηχανική παραγωγή, αυτή ανταγωνίζεται με μεγάλο «βάρος» την Γερμανική. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο συγγραφέας θεωρεί πως για να προκύψουν ορθά συμπεράσματα για την ανταγωνιστικότητα θα πρέπει να γίνεται η σύγκριση πάνω σε προσαρμοσμένα αναλόγως δεδομένα, έτσι ώστε να παρουσιάζουν τους πραγματικούς ανταγωνιστές της Ελλάδας ανάλογα με τα «βάρη» τους (σ. 4).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, ο συγγραφέας κατασκευάζει ένα νέο δείκτη ΜΚΕ, ο οποίος είναι σταθμισμένος ανάλογα με τους ανταγωνιστές της Ελλάδας και το «βάρος» τους σε κάθε τομέα και τον συγκρίνει με άλλους δείκτες ΜΚΕ από οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό ταμείο, ο ΟΟΣΑ, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και η Τράπεζα της Ελλάδος. Το αποτέλεσμα που προκύπτει είναι πως η πραγματική αύξηση του ΜΚΕ της Ελλάδας στα έτη 2000-2009 (δηλαδή η μείωση της ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών) είναι περίπου 10%, ποσοστό που συμφωνεί με τους υπολογισμούς του ΔΝΤ, αλλά που διαφέρει αρκετά με τους υπολογισμούς των υπολοίπων οργανισμών που κυμαίνονται μεταξύ 18% και 26% (σ. 10). Έτσι, καταλήγει στο συμπέρασμα πως η απώλεια της ανταγωνιστικότητας δεν είναι στην πραγματικότητα τόσο μεγάλη όσο δείχνουν οι παραδοσιακοί δείκτες και συνεπώς η προσπάθεια της εσωτερικής υποτίμησης που προβλέπεται από τα προγράμματα προσαρμογής δεν είναι τόσο επείγουσα όσο παρουσιάζεται, αν λάβουμε επίσης υπόψη το γεγονός ότι λόγω της ύφεσης οι μισθοί θα παραμείνουν χαμηλοί εξ αιτίας της μεγάλης ανεργίας και της μεγάλης ευελιξίας στην αγορά εργασίας (σ. 14).

Η Εθνική Συνομοσπονδία Ελληνικού εμπορίου (ΕΣΕΕ, 2012) παρουσιάζοντας στοιχεία της Eurostat και της ΕΛΣΤΑΤ ερευνά την σχέση του κόστους εργασίας και της παραγωγικότητας σε μια χώρα και τονίζει πως ενώ «Υπάρχει επίδραση του κόστους εργασίας στην παραγωγικότητα, και κατά συνέπεια στην ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας, αυτή δεν αποτελεί ούτε την μοναδική, ούτε την ισχυρότερη

ερμηνευτική μεταβλητή» (σ. 3). Έτσι κρίνεται αναγκαίο να υπάρξει διερεύνηση και σε άλλους παράγοντες που συμβάλλουν στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας.

Επίσης, στην ίδια έρευνα η ΕΣΕΕ προτείνει, αντί των ήδη υπαρχόντων μέτρων του μνημονίου, το πάγωμα των μισθών και την μείωση του μη μισθολογικού κόστους κατά 10% μέσω μείωσης των εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών, με σκοπό να υπάρξει αύξηση της αποδοτικότητας της αγοράς εργασίας.

Ο Γαβρόγλου (2012) εξετάζει κατά πόσο η πρόβλεψη του Μνημονίου-2 (Βουλή των Ελλήνων, 2012) που αφορά μείωση το ΜΚΕ κατά 15% στο διάστημα 2012-2014 θα έχει το αναμενόμενο αποτέλεσμα στην ελληνική ανταγωνιστικότητα. Για να το καταφέρει αυτό παρουσιάζει την πορεία του ονομαστικού ΜΚΕ στα έτη 2000-2010 χρησιμοποιώντας δεδομένα του ΟΟΣΑ σε σχέση με το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και αναλύει τις δύο μεταβλητές που συνθέτουν το ΜΚΕ, δηλαδή το μέσο κόστος εργασίας και την παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα και διεθνώς (σ.4).

Από τα δεδομένα αυτά προκύπτει το γεγονός ότι το ΜΚΕ σημείωσε σημαντική αύξηση την δεκαετία 2000-2010 τόσο στην Ελλάδα, όσο και στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης. Σε ότι αφορά την σχέση με το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, ο συγγραφέας βρίσκει πως δεν υπάρχει σταθερή συστηματική συσχέτιση μεταξύ αυτού και του ΜΚΕ, αλλά πως η σχέση τους μπορεί να είναι είτε αρνητική, είτε θετική επιβεβαιώνοντας το «παράδοξο του Kaldor» (σ.21).

Στην συνέχεια, ο συγγραφέας ερευνά τις μεταβολές του μέσου κόστους εργασίας και της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ελλάδα και σε 25 χώρες της Ευρώπης. Σε ότι αφορά το ονομαστικό μέσο κόστος εργασίας, η Ελλάδα έχει υποστεί μεγάλη αύξηση την δεκαετία αυτή σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, οι περισσότερες εκ των οποίων όμως επίσης υπέστησαν αυξήσεις (σ. 32-33). Επίσης όμως, η Ελλάδα, αν και βρισκόταν σε χαμηλό επίπεδο παραγωγικότητας της εργασίας, κατάφερε σημαντικές αυξήσεις σε αυτήν την δεκαετία, με αποτέλεσμα η απώλεια της ανταγωνιστικότητας να μην είναι τόσο μεγάλη παρά την μεγάλη αύξηση του κόστους εργασίας. Έτσι, ο συγγραφέας συμπεραίνει πως εφόσον ο στόχος του Μνημονίου-2 είναι η μείωση του ΜΚΕ κατά 15%, αυτό μπορεί να επιτευχθεί χρησιμοποιώντας την δυναμική της ελληνικής παραγωγικότητας της εργασίας αντί

για μειώσεις μισθών ως έναν βαθμό (σ. 49), πράγμα το οποίο μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την παραγωγικότητα της εργασίας (σ.44).

Οι Decramer, Fuss και Konigs (2016), με αφορμή την δημόσια συζήτηση σχετικά στην ζώνη του ευρώ σχετικά με την ανταγωνιστικότητα και την αναγκαιότητα της λιτότητας για να ξεπεράσουν οι χώρες της ευρωζώνης την κρίση, ανέλυσαν την σχέση μεταξύ του ΜΚΕ και των εξαγωγικών επιδόσεων του Βελγίου, καθώς θεωρούν πως το Βέλγιο έχει από τα υψηλότερα ονομαστικά κόστη εργασίας και επίσης οι εξαγωγές είναι σημαντικό μέρος της οικονομίας του εξ αιτίας του μεγέθους της.

Οι συγγραφείς για να ξεπεράσουν το πρόβλημα των συγκεντρωτικών δεδομένων που έχουν αναφέρει οι Felipe και Kumar (2011) χρησιμοποίησαν αναλυτικά δεδομένα σε επίπεδο επιχειρήσεων (firm-level data) από την Εθνική Τράπεζα του Βελγίου για την περίοδο 1999-2010.

Η έρευνα αυτή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπάρχει μια επίπτωση του ΜΚΕ στις εξαγωγές η οποία είναι στατιστικά σημαντική, αλλά παρόλα αυτά μικρή(σ. 1579). Επίσης, προκύπτει πως οι εξαγωγές των επιχειρήσεων που είναι έντασης εργασίας (Labour-intensive firms) είναι πιο ευαίσθητες στις μεταβολές του ΜΚΕ και συνεπώς οι πολιτικές που βασίζονται στην μείωση του ΜΚΕ θα είχαν μεγαλύτερο αποτέλεσμα εάν επικεντρωνόταν σε αυτές.

2.3 Συμπεράσματα βιβλιογραφικής επισκόπησης

Το πιο προφανές συμπέρασμα που προκύπτει από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας είναι πως κανένας από τους δείκτες ανταγωνιστικότητας των οικονομιών που χρησιμοποιούνται δεν είναι ολοκληρωμένος και απόλυτος. Δείκτες όπως το ΜΚΕ, η τεχνολογία, το θεσμικό πλαίσιο αποτελούν παράγοντες για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας.

Σε ότι αφορά συγκεκριμένα το ΜΚΕ, υπάρχουν ενδείξεις πως αυτό έχει στατιστικά σημαντική επίδραση στην ανταγωνιστικότητα μιας χώρας. Παρόλα αυτά, τα συμπεράσματα δεν είναι απόλυτα, και περιπτώσεις όπως το παράδοξο του Kaldor (1978) δείχνουν πως ανάλογα με την χρονική περίοδο, τον τομέα και την συγκεκριμένη οικονομία που μελετάται, η σχέση μεταξύ ΜΚΕ και εξαγωγών δεν είναι πάντοτε αρνητική, αλλά πολλές φορές φαίνεται να είναι θετική.

Συνοψίζοντας τις παραπάνω έρευνες που έχουν γίνει, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως η μελέτη δεικτών κόστους εργασίας μπορεί να φανεί χρήσιμη στην ερμηνεία της ανταγωνιστικότητας και στην πρόβλεψη μελλοντικών επιπτώσεων στην οικονομία, αρκεί να αντιμετωπιστούν προβλήματα όπως αυτά που αναδεικνύουν οι Felipe και Kumar (2011).

Επίσης, σύμφωνα με τις έρευνες του Malliaropoulos (2010) και του Γαβρόγλου (2012), οι πολιτικές του προγράμματος προσαρμογής τείνουν να επικεντρώνονται σε μεγάλο βαθμό στην εσωτερική υποτίμηση, η οποία παρά την αποδεδειγμένη επιστημονικά σημασία της, κρίνεται από τους παραπάνω συγγραφείς ως υπερβολική και ως έναν βαθμό μη αναγκαία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

3.1 Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων

Στο πλαίσιο της βιβλιογραφίας είδαμε πως οι δείκτες κόστους εργασίας μπορούν να επηρεάσουν την ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας, τόσο θετικά όσο και αρνητικά.

Σε ότι αφορά την Ελλάδα, η δημοσιονομική κρίση οδήγησε στην είσοδο στα προγράμματα προσαρμογής, τα οποία μεταξύ άλλων έχουν ως στόχο την εσωτερική υποτίμηση μέσω μειώσεων στο κόστος εργασίας για να αντιμετωπιστεί η απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.

Η συμφωνία του δεύτερου μνημονίου μεταξύ της κυβέρνησης της Ελλάδας και των θεσμών περιλαμβάνει ρητά ως στόχο την αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας με βάση το κόστος, εφαρμόζοντας μέτρα ταχείας προσαρμογής του κόστους εργασίας, με σκοπό να μειωθεί η ανεργία. (Βουλή των Ελλήνων, 2012) Πιο συγκεκριμένα, στοχεύει στην μείωση του ονομαστικού Μοναδιαίου κόστους εργασίας κατά την περίοδο 2012-2014.

Τα μέτρα αυτά περιλαμβάνουν:

- Την μείωση του κατώτατου μισθού κατά 22% σε σχέση με αυτόν που ίσχυε την 1^η Ιανουαρίου 2012 και κατά 32% για τους νέους κάτω των 25 ετών.
- Το «Πάγωμα» των αυτόματων αυξήσεων μισθών βάσει νόμων ή συλλογικών συμβάσεων, συμπεριλαμβανομένων και των ωριμάνσεων.
- Σε ότι αφορά το μη-μισθολογικό κόστος, την μείωση των ασφαλιστικών εισφορών κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες, με ταυτόχρονη αντίστοιχη μείωση των συντάξεων.
- Άλλα μέτρα που δεν επηρεάζουν άμεσα, αλλά μπορεί να επηρεάζουν έμμεσα το κόστος εργασίας όπως είναι οι μεταρρυθμίσεις στην συλλογική σύμβαση εργασίας, στην διάρκεια των συμβάσεων και στην διαιτησία

Βλέπουμε λοιπόν πως η θέση του προγράμματος προσαρμογής είναι ξεκάθαρη σε ότι αφορά την προσαρμογή του κόστους εργασίας. Η υπόθεση του είναι πως η μείωση του επιπέδου του κόστους εργασίας θα έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της ελληνικής ανταγωνιστικότητας.

Με αφορμή την παραπάνω υπόθεση του προγράμματος προσαρμογής, ο σκοπός αυτής της εργασίας είναι να ερευνηθεί τι αποτέλεσμα είχε η μεταβολή του κόστους εργασίας στην Ελλάδα στα μεγέθη των ελληνικών εξαγωγών τόσο στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, όσο και τα χρόνια πριν από αυτήν και κατά πόσο το αποτέλεσμα αυτό συμφωνεί με τα εμπειρικά αποτελέσματα που έχουν προκύψει από την βιβλιογραφία μέχρι σήμερα. Έτσι η εργασία θέτει 3 ερευνητικά ερωτήματα:

- A) Πως επηρεάζει η μεταβολή του συνολικού πραγματικού ωριαίου κόστους εργασίας τις ελληνικές συνολικές εξαγωγές;
- B) Πως επηρεάζει η μεταβολή του πραγματικού ωριαίου κόστους εργασίας στον τομέα υπηρεσιών τις ελληνικές εξαγωγές υπηρεσιών;
- Γ) Πως επηρεάζει η μεταβολή του πραγματικού ωριαίου κόστους εργασίας στον τομέα της βιομηχανίας τις ελληνικές εξαγωγές αγαθών;

3.2 Σχεδιασμός της έρευνας και συλλογή δεδομένων

Η επιλογή των μεγεθών των εξαγωγών έγινε καθώς μια αύξηση των εξαγωγών υπονοεί μια αύξηση της ελληνικής ανταγωνιστικότητας και ο δείκτης αυτός είναι ποσοτικός, σε αντίθεση με άλλους δείκτες ανταγωνιστικότητας που αναφέρθηκαν στην εισαγωγή οι οποίοι είναι κυρίως ποιοτικοί και συνεπώς η εξαγωγή συμπερασμάτων με βάση αυτούς θα ήταν δυσκολότερη.

Ο δείκτης του ωριαίου κόστους εργασίας προτιμήθηκε από τον δείκτη του μοναδιαίου κόστους εργασίας, καθώς έχει το πλεονέκτημα ότι απομονώνει τον αριθμητή του ΜΚΕ από την παραγωγικότητα της εργασίας. Η παραγωγικότητα της εργασίας παρότι είναι πολύ σημαντική σαν μέγεθος στην ανταγωνιστικότητα μιας χώρας σε σχέση με μια άλλη, δεν θα είχε νόημα στην παρούσα εργασία, καθώς

σκοπός αυτής είναι να επικεντρωθεί στην επίδραση του κόστους της εργασίας. Έτσι, το ερευνητικό αντικείμενο της εργασίας εστιάζει αποκλειστικά στο επίπεδο πραγματικού μέσου (ωριαίου) κόστους εργασίας, ούτως ώστε τα συμπεράσματα να αφορούν αποκλειστικά αυτό, και όχι το ΜΚΕ.

Για την συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η βάση δεδομένων του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Αυτή η βάση δεδομένων προτιμήθηκε από αυτές της Eurostat και της AMECO, κυρίως λόγω του γεγονότος ότι τα δεδομένα σε επίπεδο τριμήνου ήταν πιο ολοκληρωμένα για όλα τα μεγέθη που επιλέχθηκαν. Τα τριμηνιαία δεδομένα προτιμήθηκαν από τα ετήσια καθώς προσφέρουν μεγαλύτερο αριθμό παρατηρήσεων, και έτσι αυξάνεται η αξιοπιστία των συμπερασμάτων που θα προκύψουν.

Όλα τα δεδομένα αφορούν την Ελλάδα και τα έτη 2002-2018 και είναι σε πραγματικές τιμές με έτος βάσης το 2010 χρησιμοποιώντας ως αποπληθωριστή τον δείκτη καταναλωτών (CPI index).

Συγκεκριμένα, τα βήματα που ακολουθήθηκαν για την συγκέντρωση και την απαραίτητη επεξεργασία των ερευνητικών δεδομένων είναι τα εξής:

1. Συγκέντρωση των δεδομένων που αφορούν το κόστος εργασίας από την βάση δεδομένων OECD National Accounts - Compensation of employees Quarterly. (Κωδικοί D1: Compensation of employees, total, D1VC:: Manufacturing και D1VG_I: Distrib. trade, repairs; transp.; accommod., food serv. activ.)
2. Αποπληθωρισμός των παραπάνω δεδομένων του κόστους εργασίας με χρήση ενός αποπληθωριστή quarterly Greece CPI Index με έτος βάσης το 2010 από την βάση δεδομένων OECD CPIs Complete Database για την εξεύρεση του πραγματικού κόστους εργασίας.
3. Συγκέντρωση των δεδομένων που αφορούν τις ώρες εργασίας των υπαλλήλων για τους ίδιους τομείς με το βήμα 1 από την βάση δεδομένων OECD National Accounts- Employment by industry hours worked (HRSSA Κωδικοί EEM: Employees, total, EEMVC: Manufacturing, EEMVG_I: Distrib. trade, repairs; transp.; accommod., foodserv. activ.)
4. Διαίρεση των δεδομένων για το κόστος εργασίας με αυτά των ωρών εργασίας και εξεύρεση του ωριαίου κόστους εργασίας (Hourly Labour Cost – HLC) για

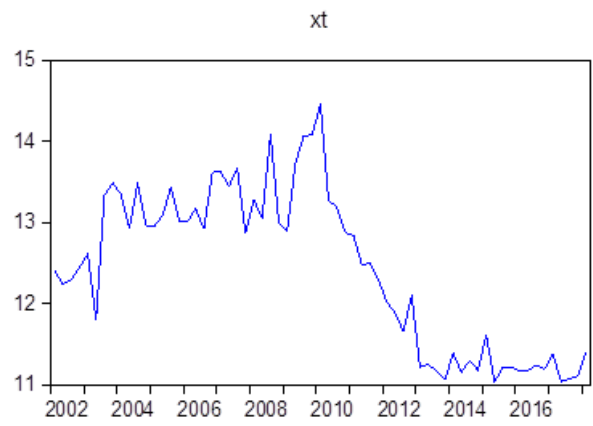
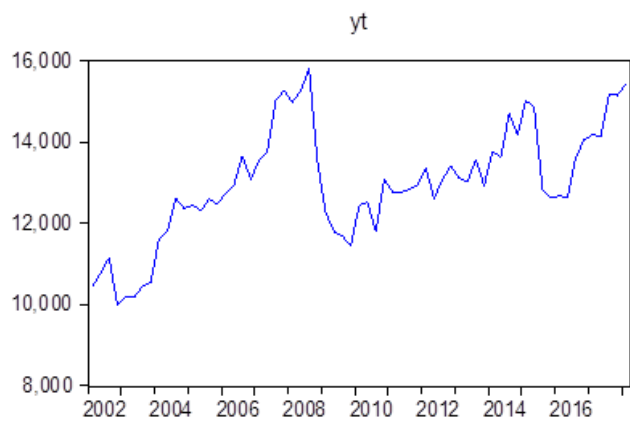
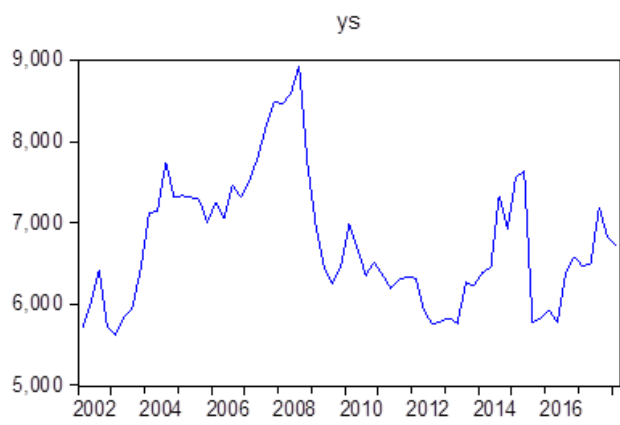
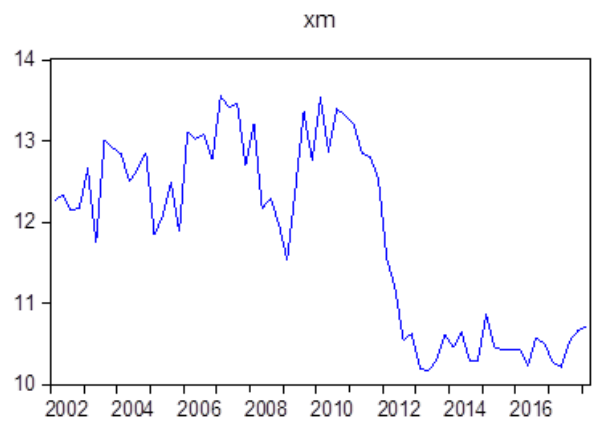
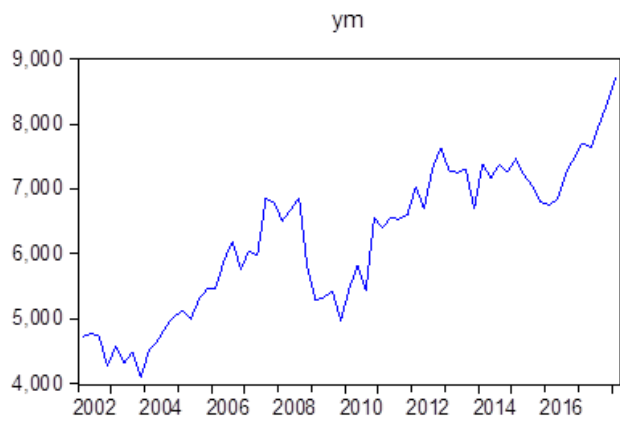
τους τομείς: Υπηρεσίες (Services), Βιομηχανία (Manufacturing) καθώς και συνολικό (Total).

5. Συγκέντρωση των δεδομένων που αφορούν τις εξαγωγές των υπηρεσιών, τις εξαγωγές των αγαθών καθώς και τις συνολικές εξαγωγές, δηλαδή το άθροισμα τους (Κωδικοί: OECD External balance and Exports – Exports of goods and services CQRSA: National currency, current prices, quarterly levels, seasonally adjusted)
6. Αποπληθωρισμός των παραπάνω δεδομένων των εξαγωγών με χρήση του ίδιου αποπληθωριστή quarterly Greece CPI Index με έτος βάσης το 2010 από την βάση δεδομένων OECD CPIs Complete Database για την εξεύρεση των πραγματικών εξαγωγών αγαθών, υπηρεσιών καθώς και των πραγματικών συνολικών εξαγωγών.

3.3 Παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων

3.3.1 Διαγραμματική απεικόνιση δεδομένων

Ακολουθώντας τα παραπάνω βήματα, τα ερευνητικά δεδομένα που προέκυψαν παρουσιάζονται διαγραμματικά ως εξής :

Διαγράμματα 3.1-3.6

Όπου:

- **yt** = Πραγματικές συνολικές εξαγωγές
- **ys** = Πραγματικές εξαγωγές υπηρεσιών
- **ym** = Πραγματικές εξαγωγές αγαθών
- **xt** = Συνολικό ωριαίο κόστος εργασίας
- **xs** = Ωριαίο κόστος εργασίας υπηρεσιών
- **xm** = Ωριαίο κόστος εργασίας βιομηχανίας.

Βλέπουμε πως σε ότι αφορά τις συνολικές εξαγωγές y_t , αυτές παρουσιάζουν γενικά αυξητική τάση διαχρονικά με δύο σημαντικές περιόδους πτώσεων, από τις οποίες η 1^η και μεγαλύτερη συμπίπτει με την αρχή της οικονομικής κρίσης κατά τα έτη 2008-2009 και η δεύτερη συμπίπτει με τις επιβολές των capital controls κατά το έτος 2015. Αντίστοιχα το συνολικό κόστος εργασίας x_t παρουσιάζει μια μικρή αυξητική τάση κατά την περίοδο 2002-2010 με πολλές όμως διακυμάνσεις, ενώ στην συνέχεια μια μεγάλη πτωτική τάση μέχρι το 2013, όπου και σταθεροποιείται.

Παρόμοια είναι και τα διαγράμματα των εξαγωγών αγαθών y_m και του κόστους εργασίας στην βιομηχανία x_m , εκτός από το γεγονός ότι υπάρχουν μεγαλύτερες διακυμάνσεις στην μεταβολή του κόστους εργασίας.

Οι υπηρεσίες παρουσιάζουν μια διαφορετική εικόνα. Σε ότι αφορά τις εξαγωγές υπηρεσιών y_s , αυτές φαίνεται να έχουν αυξητική τάση μέχρι το τέλος του έτους 2008, από το οποίο και μετά υπάρχει πολύ μεγάλη μείωση η οποία δεν φαίνεται να ανακόπτεται στο υπόλοιπο διάστημα, εκτός από μια περίοδο στα έτη 2013-2014, ενώ μέχρι και το έτος 2017 δεν φαίνεται να έχουν επανέλθει στα προ κρίσης επίπεδα. Σε ότι αφορά την μεταβολή του κόστους εργασίας στις υπηρεσίες x_s , αυτή φαίνεται να συμβαδίζει σε μεγάλο βαθμό με την μεταβολή του κόστους εργασίας στην βιομηχανία (x_m), με την μόνη διαφορά να είναι πως η αύξηση στο κόστος εργασίας των υπηρεσιών προ κρίσης να είναι σημαντικά μεγαλύτερη από την αντίστοιχη της βιομηχανίας.

3.3.2 Περιγραφικά στατιστικά

Τα περιγραφικά στατιστικά των παραπάνω μεταβλητών παρουσιάζονται είναι:

Πίνακας 3.1

	XM	XS	XT
Mean	11.86238	9.382429	12.42663
Median	12.17000	9.515573	12.49914
Maximum	13.55886	11.15530	14.46472
Minimum	10.16117	8.083347	11.03845
Std. Dev.	1.158276	0.947342	0.995417
Skewness	-0.181161	0.109949	0.013776
Kurtosis	1.478221	1.619797	1.719856
Jarque-Bera Probability	6.627534 0.036379	5.290227 0.070997	4.440386 0.108588
Sum	771.0549	609.8579	807.7309
Sum Sq. Dev.	85.86256	57.43722	63.41472
Observations	65	65	65
	YM	YS	YT
Mean	6231.025	6751.784	12982.81
Median	6537.833	6501.203	12923.66
Maximum	8725.909	8936.803	15801.38
Minimum	4109.504	5628.375	9988.869
Std. Dev.	1133.434	799.2800	1410.365
Skewness	-0.100534	0.693701	-0.118031
Kurtosis	2.009407	2.898500	2.633263
Jarque-Bera Probability	2.767113 0.250685	5.241133 0.072762	0.515182 0.772911
Sum	405016.6	438866.0	843882.6
Sum Sq. Dev.	82219017	40886302	1.27E+08
Observations	65	65	65

Μπορούμε να παρατηρήσουμε πώς η κατανομή όλων των μεταβλητών φαίνεται να είναι κανονική.

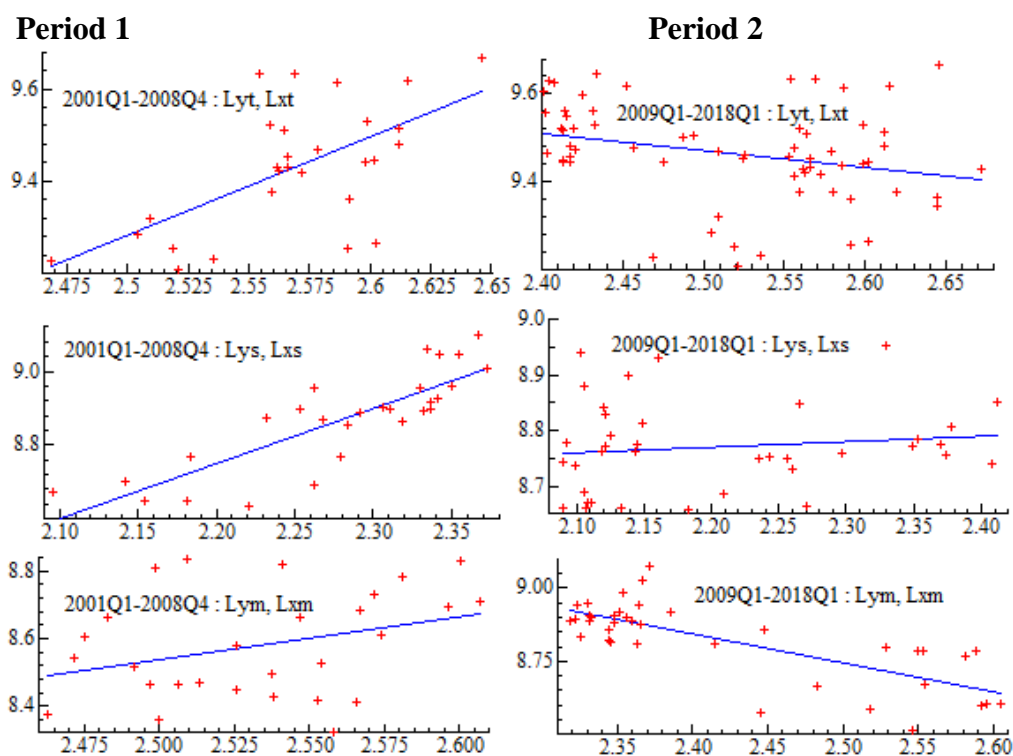
Το μέσο ωριαίο κόστος εργασίας στον βιομηχανικό κλάδο φαίνεται να είναι σημαντικά μεγαλύτερο από αυτό στον κλάδο των υπηρεσιών ενώ σε ότι αφορά τις εξαγωγές, το μέσο ύψος των εξαγωγών υπηρεσιών είναι λίγο υψηλότερο από αυτό των αγαθών.

3.4 Μεθοδολογία

Κατά την επεξεργασία των δεδομένων, εντοπίστηκε ένα χρονικό σημείο κατά το οποίο φαίνεται να αλλάζει η σχέση του ωριαίου κόστους εργασίας και των ελληνικών εξαγωγών. Αυτό το χρονικό σημείο συμπίπτει περίπου με το ξεκίνημα της ελληνικής δημοσιονομικής κρίσης.

Έτσι, για να δοθεί ακριβέστερη απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας, κρίθηκε αναγκαίο να γίνει ένας διαχωρισμός σε δύο χρονικά διαστήματα από τα οποία το πρώτο αφορά την περίοδο 2001-2008 και το δεύτερο 2009-2018 (έως το πρώτο τρίμηνο).

Επίσης, για λόγους ομαλοποίησης των δεδομένων γίνεται χρήση των λογαρίθμων των παραπάνω μεταβλητών, καθώς οι αποκλίσεις σε απόλυτα μεγέθη είναι πολύ μεγάλες μεταξύ των δύο μεταβλητών. Τα στικτά διαγράμματα των δύο μεταβλητών που παρουσιάζουν την σχέση μεταξύ τους χωρισμένα στις 2 περιόδους είναι:

Διαγράμματα 3.7-3.12

Βλέπουμε λοιπόν καταρχήν πως κατά την πρώτη περίοδο (πριν την κρίση) το κόστος εργασίας φαίνεται να σχετίζεται θετικά με τις εξαγωγές, ενώ κατά την δεύτερη περίοδο φαίνεται να σχετίζεται αρνητικά, εκτός από τον τομέα των υπηρεσιών, για τον οποίον δεν προκύπτει καθαρή σχέση.

Για να μελετηθεί η ύπαρξη αιτιώδους σχέσης μεταξύ του ωριαίου κόστους εργασίας και των ελληνικών εξαγωγών έγινε χρήση του ελέγχου συνολοκλήρωσης κατά Engle-Granger, αφού πρώτα εφαρμόστηκε ο έλεγχος Dickey-Fuller (ADF test) καθώς η εφαρμογή του ελέγχου Engle-Granger προϋποθέτει όλες οι μεταβλητές να έχουν μία μοναδιαία ρίζα, δηλαδή να είναι ολοκληρωμένες 1^{ου} βαθμού. Οι έλεγχοι αυτοί έγιναν τόσο για το σύνολο των χρονολογικών σειρών, όσο και για την κάθε μια από τις δύο περιόδους ξεχωριστά.

Λόγω διαδικασιών προσαρμογής είναι δυνατόν η τιμή της ενδογενούς μεταβλητής σε μία προγενέστερη περίοδο να επηρεάζει την τρέχουσα τιμή της. Η ύπαρξη δυναμικής γραμμικής σχέσης παρουσιάζεται χρησιμοποιώντας ένα μοντέλο διόρθωσης-ισοροπίας (ECM):

$$\Delta y_t = \sum_{i=1}^p \varphi_i \Delta y_{t-i} + \sum_{j=0}^q \theta_j \Delta x_{t-j} + \gamma (y_{t-1} - \alpha - \beta x_{t-1}) + e_t \quad (1)$$

Όπου: y = Εξαγωγές, x = Ωριαίο κόστος εργασίας, y_{t-1} = Εξαγωγές προηγούμενης περιόδου, e = Το λάθος της παλινδρόμησης και Δ είναι ο τελεστής της πρώτης διαφοράς.

Η εκτίμηση του μοντέλου (1) παρέχει πληροφόρηση για την ύπαρξη μακροχρόνιας ισοροπίας (σχέσης) μεταξύ των μεταβλητών (αν ο συντελεστής γ είναι αρνητικός και στατιστικά σημαντικός).

3.5 Παρουσίαση αποτελεσμάτων

3.5.1 Έλεγχος συνολοκλήρωσης Engle-Granger

Εφαρμόζοντας τον έλεγχο συνολοκλήρωσης Engle-Granger, εφαρμόστηκε ο επαυξημένος έλεγχος Dickey-Fuller (ADF test). (Παράρτημα 1) Σύμφωνα με αυτόν τον έλεγχο, όλες οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν έχουν μια μοναδιαία ρίζα, δηλαδή είναι ολοκληρωμένες 1^{ου} βαθμού και έτσι μπορεί να εφαρμοστεί ο έλεγχος Engle-Granger.

Η μηδενική υπόθεση (H_0) του ελέγχου Engle-Granger είναι πως δεν υπάρχει συνολοκλήρωση μεταξύ των δύο μεταβλητών, ενώ η εναλλακτική υπόθεση (H_1) είναι πως υπάρχει συνολοκλήρωση.

Τα αποτελέσματα που προκύπτουν από το πρόγραμμα EViews v9 εφαρμόζοντας έλεγχο συνολοκλήρωσης Engle-Granger παρουσιάζονται παρακάτω:

Ολόκληρη Χρονική περίοδος (2002Q1-2018Q1):

A) Συνολικό ωριαίο κόστος εργασίας (xt) – πραγματικές συνολικές εξαγωγές (yt):

Series: LYT LXT
Sample: 2002Q1 2018Q1
Included observations: 65
Null hypothesis: Series are not cointegrated
Cointegrating equation deterministics: C
Automatic lags specification based on Schwarz criterion (maxlag=10)

Dependent	tau-statistic	Prob.*	z-statistic	Prob.*
LYT	-2.450755	0.3119	-9.972175	0.3359
LXT	-1.307193	0.8294	-3.596749	0.8355

*MacKinnon (1996) p-values.

B) Ωριαίο κόστος εργασίας υπηρεσιών (xs) – πραγματικές εξαγωγές υπηρεσιών (ys):

Series: LYS LXS
Sample: 2002Q1 2018Q1
Included observations: 65
Null hypothesis: Series are not cointegrated
Cointegrating equation deterministics: C
Automatic lags specification based on Schwarz criterion (maxlag=10)

Dependent	tau-statistic	Prob.*	z-statistic	Prob.*
LYS	-2.906626	0.1485	-14.56304	0.1327
LXS	-2.294829	0.3838	-10.33272	0.3142

*MacKinnon (1996) p-values.

Γ) Ωριαίο κόστος εργασίας βιομηχανίας (xm) – πραγματικές εξαγωγές αγαθών (ym):

Series: LYM LXM
Sample: 2002Q1 2018Q1
Included observations: 65
Null hypothesis: Series are not cointegrated
Cointegrating equation deterministics: C
Automatic lags specification based on Schwarz criterion (maxlag=10)

Dependent	tau-statistic	Prob.*	z-statistic	Prob.*
LYM	-2.313159	0.3750	-10.27707	0.3175
LXM	-2.601590	0.2494	-12.25178	0.2161

*MacKinnon (1996) p-values.

1^η Χρονική περίοδος (2002Q1-2008Q4):

A) Συνολικό ωριαίο κόστος εργασίας (xt) – πραγματικές συνολικές εξαγωγές (yt):

Series: LYT LXT
Sample: 2002Q1 2008Q4
Included observations: 28
Null hypothesis: Series are not cointegrated
Cointegrating equation deterministics: C
Automatic lags specification based on Schwarz criterion (maxlag=5)

Dependent	tau-statistic	Prob.*	z-statistic	Prob.*
LYT	-2.291067	0.3961	-9.223463	0.3428
LXT	-4.412578	0.0084	-23.10083	0.0053

*MacKinnon (1996) p-values.

B) Ωριαίο κόστος εργασίας υπηρεσιών (xs) – πραγματικές εξαγωγές υπηρεσιών (ys):

Series: LYS LXS
Sample: 2002Q1 2008Q4
Included observations: 28
Null hypothesis: Series are not cointegrated
Cointegrating equation deterministics: C
Automatic lags specification based on Schwarz criterion (maxlag=5)

Dependent	tau-statistic	Prob.*	z-statistic	Prob.*
LYS	-3.548516	0.0523	-17.53674	0.0383
LXS	-4.038148	0.0191	-20.68382	0.0132

*MacKinnon (1996) p-values.

Γ) Ωριαίο κόστος εργασίας βιομηχανίας (xm) – πραγματικές εξαγωγές αγαθών (ym):

Series: LYM LXM
Sample: 2002Q1 2008Q4
Included observations: 28
Null hypothesis: Series are not cointegrated
Cointegrating equation deterministics: C
Automatic lags specification based on Schwarz criterion (maxlag=5)

Dependent	tau-statistic	Prob.*	z-statistic	Prob.*
LYM	-1.266193	0.8417	-3.456062	0.8416
LXM	-3.589834	0.0482	-18.96809	0.0240

*MacKinnon (1996) p-values.

2^η Χρονική περίοδος (2009Q1-2018Q1):

A) Συνολικό ωριαίο κόστος εργασίας (xt) – πραγματικές συνολικές εξαγωγές (yt):

Series: LYT LXT
Sample: 2009Q1 2018Q1
Included observations: 37
Null hypothesis: Series are not cointegrated
Cointegrating equation deterministics: C
Automatic lags specification based on Schwarz criterion (maxlag=8)

Dependent	tau-statistic	Prob.*	z-statistic	Prob.*
LYT	-2.954984	0.1463	-16.77570	0.0616
LXT	-2.546484	0.2800	-11.88088	0.2072

*MacKinnon (1996) p-values.

B) Ωριαίο κόστος εργασίας υπηρεσιών (xs) – πραγματικές εξαγωγές υπηρεσιών (ys):

Series: LYS LXS
Sample: 2009Q1 2018Q1
Included observations: 37
Null hypothesis: Series are not cointegrated
Cointegrating equation deterministics: C
Automatic lags specification based on Schwarz criterion (maxlag=8)

Dependent	tau-statistic	Prob.*	z-statistic	Prob.*
LYS	-3.062533	0.1208	-14.84808	0.1020
LXS	-1.284832	0.8363	-3.207821	0.8614

*MacKinnon (1996) p-values.

Γ) Ωριαίο κόστος εργασίας βιομηχανίας (xm) – πραγματικές εξαγωγές αγαθών (ym):

Series: LYM LXM
Sample: 2009Q1 2018Q1
Included observations: 37
Null hypothesis: Series are not cointegrated
Cointegrating equation deterministics: C
Automatic lags specification based on Schwarz criterion (maxlag=8)

Dependent	tau-statistic	Prob.*	z-statistic	Prob.*
LYM	-2.800296	0.1900	-12.26499	0.1900
LXM	-2.445649	0.3218	-9.858388	0.3186

*MacKinnon (1996) p-values.

Από τα παραπάνω αποτελέσματα του ελέγχου βλέπουμε πως:

- Για το σύνολο των παρατηρήσεων, δηλαδή για ολόκληρη την χρονική περίοδο, δεν μπορούμε να απορρίψουμε την H_0 σε καμία για καμία από τις 3 περιπτώσεις A, B και Γ. Άρα δεν φαίνεται να υπάρχει συνολοκλήρωση μεταξύ των δύο μεταβλητών.
- Για την πρώτη χρονική περίοδο στην οποία περιλαμβάνονται 28 τριμηνιαίες παρατηρήσεις, η μηδενική υπόθεση απορρίπτεται και στις 3 περιπτώσεις A, B και Γ σε επίπεδο σημαντικότητας 5%. Επομένως φαίνεται να υπάρχει συνολοκλήρωση μεταξύ των δύο μεταβλητών και στις 3 περιπτώσεις, με την μεταβλητή του κόστους εργασίας (x) να είναι η ενδογενής (εξαρτημένη) μεταβλητή και τις εξαγωγές (y) να είναι η εξωγενής (ανεξάρτητη). Επίσης, στην περίπτωση των υπηρεσιών (x_s, y_s) φαίνεται να υπάρχει συνολοκλήρωση μεταξύ των εξαγωγών υπηρεσιών (ενδογενής μεταβλητή) και κόστους εργασίας (εξωγενής μεταβλητή).
- Για την δεύτερη χρονική περίοδο στην οποία περιλαμβάνονται 37 παρατηρήσεις, η H_0 απορρίπτεται μόνο στην περίπτωση A του συνόλου ($x_t - y_t$) και μόνο σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha = 10\%$. Άρα, σε αυτήν την περίπτωση υπάρχει μακροχρόνια σχέση με την μεταβλητή των εξαγωγών (y_t) να είναι η ενδογενής, και την μεταβλητή του κόστους εργασίας (x_t) να είναι η εξωγενής ενώ για τις υπόλοιπες περιπτώσεις B και Γ ($x_s - y_s, x_m - y_m$) δεν φαίνεται να υπάρχει μακροχρόνια σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών.

3.5.2. Εκτίμηση του μοντέλου διόρθωσης-ισορροπίας (ECM)

Τα αποτελέσματα της δυναμικής παλινδρόμησης με την χρήση του μοντέλου, παρουσιάζονται στους παρακάτω πίνακες:

1^η Χρονική περίοδος (2002Q1-2008Q4):

A) Συνολικό ωριαίο κόστος εργασίας (xt) – πραγματικές συνολικές εξαγωγές (yt):

ARDL Cointegrating And Long Run Form

Dependent Variable: LYT

Selected Model: ARDL(2, 2)

Sample: 2002Q1 2008Q4

Included observations: 26

Cointegrating Form				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LYT(-1))	-0.243614	0.236165	-1.031539	0.3146
D(LXT)	0.484728	0.279926	1.731629	0.0987
D(LXT(-1))	-0.764727	0.312122	-2.450088	0.0236
CointEq(-1)	-0.271481	0.092744	-2.927199	0.0083

Cointeq = LYT - (4.8873*LXT -3.0760)

Long Run Coefficients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LXT	4.887282	1.282531	3.810653	0.0011
C	-3.075976	3.285421	-0.936250	0.3603

B) Ωριαίο κόστος εργασίας υπηρεσιών (xs) – πραγματικές εξαγωγές υπηρεσιών (ys):

ARDL Cointegrating And Long Run Form

Dependent Variable: LYS

Selected Model: ARDL(1, 0)

Sample: 2002Q1 2008Q4

Included observations: 27

Cointegrating Form				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LXS)	0.487681	0.226903	2.149287	0.0419
CointEq(-1)	-0.337451	0.120306	-2.804929	0.0098

Cointeq = LYS - (1.4452*LXS + 5.5978)

Long Run Coefficients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LXS	1.445191	0.412932	3.499827	0.0018
C	5.597810	0.944406	5.927334	0.0000

Γ) Ωριαίο κόστος εργασίας βιομηχανίας (xm) – πραγματικές εξαγωγές αγαθών (ym):

ARDL Cointegrating And Long Run Form

Dependent Variable: LYM

Selected Model: ARDL(1, 0)

Included observations: 27

Cointegrating Form				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LXM)	0.689527	0.286865	2.403665	0.0243
CointEq(-1)	-0.117180	0.074213	-1.578969	0.1274
Cointeq = LYM - (5.8843*LXM -6.2772)				
Long Run Coefficients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LXM	5.884346	4.130393	1.424646	0.1671
C	-6.277233	10.439093	-0.601320	0.5533

2^η Χρονική περίοδος (2009Q1-2018Q1):

A) Συνολικό ωριαίο κόστος εργασίας (xt) – πραγματικές συνολικές εξαγωγές (yt):

ARDL Cointegrating And Long Run Form

Dependent Variable: LYT

Selected Model: ARDL(3, 2)

Sample: 2009Q1 2018Q1

Included observations: 37

Cointegrating Form				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LYT(-1))	0.176051	0.154552	1.139104	0.2637
D(LYT(-2))	0.349587	0.154205	2.267027	0.0308
D(LXT)	0.321754	0.301757	1.066267	0.2948
D(LXT(-1))	0.626447	0.273635	2.289352	0.0293
CointEq(-1)	-0.544623	0.162083	-3.360156	0.0021
Cointeq = LYT - (-0.5624*LXT + 10.9008)				
Long Run Coefficients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LXT	-0.562369	0.177996	-3.159449	0.0036
C	10.900845	0.441039	24.716279	0.0000

Β) Ωριαίο κόστος εργασίας υπηρεσιών (xs) – πραγματικές εξαγωγές υπηρεσιών (ys):

ARDL Cointegrating And Long Run Form

Dependent Variable: LYS

Selected Model: ARDL(1, 0)

Sample: 2009Q1 2018Q1

Included observations: 37

Cointegrating Form				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LXS)	-0.018399	0.098930	-0.185980	0.8536
CointEq(-1)	-0.427890	0.127620	-3.352845	0.0020

Cointeq = LYS - (-0.0430*LXS + 8.8561)

Long Run Coefficients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LXS	-0.042999	0.233302	-0.184307	0.8549
C	8.856098	0.513049	17.261704	0.0000

Γ) Ωριαίο κόστος εργασίας βιομηχανίας (xm) – πραγματικές εξαγωγές αγαθών (ym):

ARDL Cointegrating And Long Run Form

Dependent Variable: LYM

Selected Model: ARDL(1, 0)

Sample: 2009Q1 2018Q1

Included observations: 37

Cointegrating Form				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LXM)	-0.017775	0.168233	-0.105658	0.9165
CointEq(-1)	-0.076982	0.132239	-0.582142	0.5643

Cointeq = LYM - (-0.2309*LXM + 9.5182)

Long Run Coefficients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LXM	-0.230900	1.872478	-0.123312	0.9026
C	9.518196	4.348565	2.188813	0.0356

Από τα παραπάνω αποτελέσματα διαπιστώθηκαν τα εξής:

- Για την 1^η περίοδο (προ κρίσης), φαίνεται να υπάρχει σχέση ισορροπίας για τις περιπτώσεις A (xt,yt) και B (xs,ys). Άρα σε ότι αφορά τις περιπτώσεις αυτές, το ωριαίο κόστος εργασίας φαίνεται να έχει θετική μακροχρόνια επίδραση στις εξαγωγές. Για την περίπτωση Γ (xm,ym) δεν διαπιστώνεται το ωριαίο κόστος εργασίας να έχει μακροχρόνια επίδραση στις εξαγωγές.
- Για την 2^η περίοδο (μετά κρίσης), ισχύουν τα ίδια συμπεράσματα για την ύπαρξη μακροχρόνιας σχέσης μεταξύ των μεταβλητών. Συγκεκριμένα για την περίπτωση A (xt, yt) και B (xs,ys) οι μεταβλητές έχουν μακροχρόνια σχέση ισορροπίας. Σε αντίθεση όμως με την προ κρίσης περίοδο εδώ το ωριαίο κόστος εργασίας φαίνεται να έχει αρνητική μακροχρόνια επίδραση στις εξαγωγές. Για την περίπτωση Γ (xm,ym) δεν μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το ωριαίο κόστος εργασίας έχει κάποια επίδραση στις εξαγωγές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

4.1 Εισαγωγή

Τα αποτελέσματα της έρευνας συνοψίζονται στους παρακάτω πίνακες:

Πίνακας 4.1

Έλεγχος Engle-Granger			
Περιπτώσεις / Περίοδος	1η	2η	Συνολική
A (xt-yt)	Υπάρχει συνολοκλήρωση, η γ είναι η ανεξάρτητη μεταβλητή	Δεν προκύπτει συνολοκλήρωση σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha = 5\%$	Δεν προκύπτει συνολοκλήρωση σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha = 5\%$
B (xs-ys)	Υπάρχει αμφίδρομη συνολοκλήρωση	Δεν προκύπτει συνολοκλήρωση σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha = 5\%$	Δεν προκύπτει συνολοκλήρωση σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha = 5\%$
Γ (xm-ym)	Υπάρχει συνολοκλήρωση, η γ είναι η ανεξάρτητη μεταβλητή	Δεν προκύπτει συνολοκλήρωση σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha = 5\%$	Δεν προκύπτει συνολοκλήρωση σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha = 5\%$

Πίνακας 4.2

Εκτίμηση του μοντέλου διόρθωσης-ισορροπίας (ECM)		
Περιπτώσεις / Περίοδος	1η	2η
A (xt-yt)	Το κόστος εργασίας έχει θετική μακροχρόνια επίδραση στις εξαγωγές.	Το κόστος εργασίας έχει αρνητική μακροχρόνια επίδραση στις εξαγωγές
B (xs-ys)	Το κόστος εργασίας έχει θετική μακροχρόνια επίδραση στις εξαγωγές.	Το κόστος εργασίας έχει αρνητική μακροχρόνια επίδραση στις εξαγωγές
Γ (xm-ym)	Το κόστος εργασίας δεν φαίνεται να έχει μακροχρόνια επίδραση στις εξαγωγές	Το κόστος εργασίας δεν φαίνεται να έχει μακροχρόνια επίδραση στις εξαγωγές

Τα αποτελέσματα μας δίνουν αρκετές πληροφορίες για να μπορέσουμε να ερμηνεύσουμε την τυχόν επίδραση του κόστους εργασίας στις εξαγωγές που προκύπτει από την έρευνα μας.

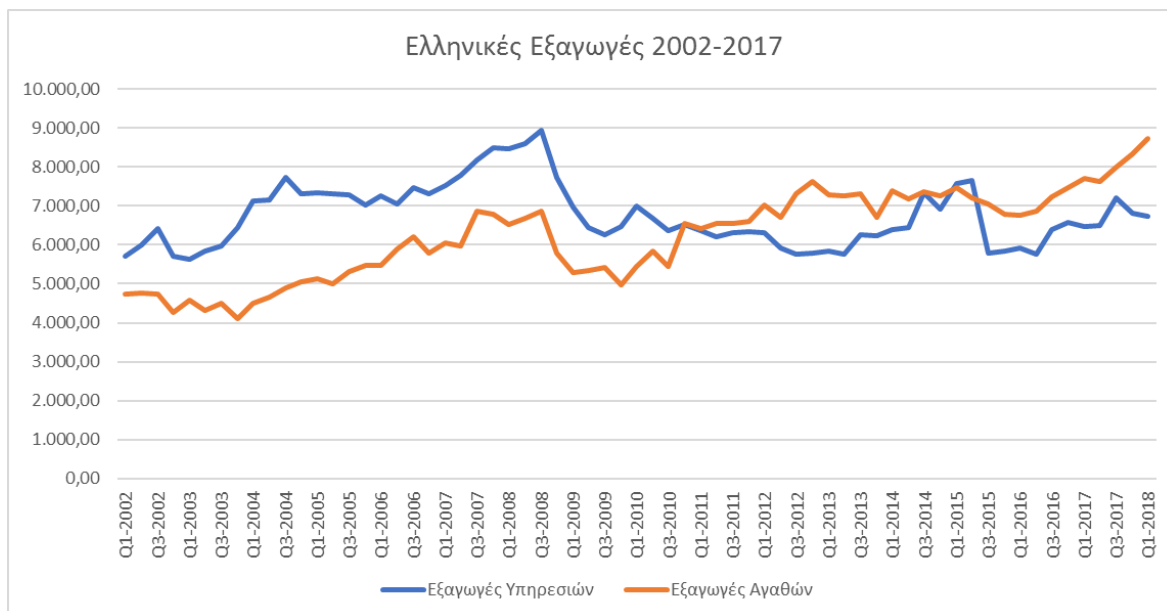
4.2 Συμπεράσματα

Από τα αποτελέσματα ξεχωρίζουν δύο σημαντικά ευρήματα. Το πρώτο εύρημα είναι πως ενώ φαίνεται να υπάρχει επίδραση τους κόστους για τις περιπτώσεις Α και Β, δηλαδή στις συνολικές εξαγωγές και στις εξαγωγές υπηρεσιών, δεν προκύπτει κάποια επίδραση του κόστους εργασίας στην περίπτωση Γ, δηλαδή στις εξαγωγές αγαθών.

Αυτή η μεγαλύτερη επίδραση στις εξαγωγές υπηρεσιών μπορεί να εξηγηθεί και από το γεγονός ότι συνήθως οι τομείς των υπηρεσιών είναι τομείς έντασης εργασίας (Labour-intensive) και όπως προκύπτει και από την έρευνα των Decramer, Fuss και Konigs (2016), η επίδραση του κόστους εργασίας στους τομείς αυτούς είναι συχνά μεγαλύτερη.

Το δεύτερο εύρημα αφορά τις περιπτώσεις Α και Β, καθώς φαίνεται πως για αυτές είναι ξεκάθαρη η αλλαγή της επίδρασης του κόστους εργασίας στις συνολικές εξαγωγές και στις εξαγωγές υπηρεσιών αντίστοιχα, από θετική κατά την 1^η περίοδο σε αρνητική κατά την 2^η περίοδο. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να εξηγηθεί με δύο τρόπους.

Πρώτον, μια πιθανή εξήγηση για το φαινόμενο αυτό είναι η αλλαγή στο μίγμα των ελληνικών εξαγωγών κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Αυτό μπορούμε να το παρατηρήσουμε και μελετώντας διαγραμματικά τα δεδομένα της έρευνας σχετικά με την διαχρονική εξέλιξη των πραγματικών εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών:

Διάγραμμα 4.1

Στο παραπάνω διάγραμμα φαίνεται πως ενώ οι εξαγωγές στο σύνολο τους υπέστησαν μεγάλες απώλειες κατά την διάρκεια της κρίσης, ο τομέας των αγαθών επανήλθε αρκετά γρηγορότερα από αυτόν των υπηρεσιών, ο οποίος φαίνεται να μην έχει επανέλθει ακόμη πλήρως.

Σύμφωνα με θεσμικά πρόσωπα (Hope, K. & Brunnsden, J. 2018), «Κάποιοι Έλληνες εξαγωγείς συνειδητοποιώντας πως για να επιβιώσουν πρέπει να επενδύσουν περισσότερο στην διαφοροποίηση των εξαγωγίμων προϊόντων τους». Είναι λοιπόν πιθανό το χαμηλότερο πλέον κόστος εργασίας να λειτούργησε ως έναυσμα για να επικεντρωθούν οι προσπάθειες στην αύξηση των εξαγωγών προϊόντων. Τέτοιου είδους παραδείγματα μπορούν να εξηγήσουν ως έναν βαθμό την μεταστροφή αυτή της επίδρασης του κόστους εργασίας.

Δεύτερον, μια διαφορετική εξήγηση είναι πως η αλλαγή αυτή μπορεί να οφείλεται στην μεταβίβαση της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 στην ελληνική οικονομία, καθώς και στα μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης αυτής, πολλά από τα οποία όπως είδαμε και στην διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων στοχεύουν στην μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας με σκοπό την τόνωση των ελληνικών εξαγωγών.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, είτε τα μέτρα πολιτικής προκάλεσαν αυτήν την αλλαγή στην επίδραση του κόστους εργασίας είτε όχι, φαίνεται να κινούνται προς την σωστή κατεύθυνση, καθώς σύμφωνα με τα αποτελέσματα της δεύτερης περιόδου για

τις περιπτώσεις A και B περιμένουμε η μείωση του ωριαίου κόστους εργασίας να επιφέρει αύξηση στις ελληνικές εξαγωγές.

Η επίδραση αυτή βέβαια είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθεί, και συνεπώς περεταίρω μελέτη είναι αναγκαία για να συγκριθούν τα θετικά αποτελέσματα των μέτρων αυτών με τις πιθανές αρνητικές επιπτώσεις, όπως ενδεικτικά αυτές που αναφέρουν οι Γαβρόγλου (2012) και Malliaropoulos (2010).

Τέλος, αξίζει να σημειώσουμε πως ο έλεγχος συνολοκλήρωσης για την πρώτη περίοδο, δείχνει πως υπάρχει συνολοκλήρωση και για τα 3 ερωτήματα, αλλά κυρίως με τις μεταβολές των εξαγωγών να επηρεάζουν το κόστος εργασίας, ενώ για την δεύτερη περίοδο δεν φαίνεται να υπάρχει συνολοκλήρωση. Το αποτέλεσμα αυτό της πρώτης περιόδου δείχνει να συμβαδίζει με τα ευρήματα των Kaldor (1978) και Fagerberg (1988), δηλαδή με την παράλληλη αύξηση κόστους εργασίας και εξαγωγών.

Έτσι, ένα πιθανό συμπέρασμα που προκύπτει συνολικά και σε σχέση και με τα παραπάνω ευρήματα είναι πως αυτή η παράλληλη αύξηση του κόστους και των εξαγωγών προκύπτει σε περιόδους υψηλής παραγωγικότητας και αύξησης των εξαγωγών, ενώ σε περιόδους που η παραγωγικότητα είναι μειωμένη και οι εξαγωγές μειώνονται ή αυξάνονται λιγότερο, όπως έγινε και στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, φαίνεται να υπερισχύει η «κλασική» οικονομική συνταγή που περιλαμβάνει μειώσεις στο κόστος εργασίας για να αυξηθούν οι εξαγωγές.

4.3 Περιορισμοί έρευνας

Κατά την εκπόνηση της έρευνας, υπήρξαν κάποιοι περιορισμοί που μπορεί να επηρεάζουν τα αποτελέσματα.

Εξ αιτίας του τρόπου που παρακολουθούνται οι Εθνικοί λογαριασμοί από τις στατιστικές υπηρεσίες, δεν μπόρεσε να γίνει σαφής διαχωρισμός σε ότι αφορά το κόστος εργασίας αποκλειστικά για τους τομείς των υπηρεσιών και βιομηχανίας αντίστοιχα. Έτσι, ενώ έγιναν προσπάθειες το κόστος να προσεγγίζει όσο καλύτερα

γίνεται τους δύο αυτούς τομείς, είναι πιθανό να υπάρχουν κι άλλοι τομείς που θα έπρεπε να συμπεριληφθούν σε αυτό.

Επίσης, μόνο σε ότι αφορά το ερώτημα Α, χρησιμοποιήθηκε το συνολικό κόστος εργασίας, και όχι μόνο αυτό που αφορά τους διεθνώς εμπορεύσιμους τομείς (δηλαδή τους τομείς των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών). Αυτό μπορεί να έχει κάποια επίδραση στο αποτέλεσμα, αλλά κρίθηκε πως θα ήταν χρήσιμο να συμπεριληφθεί στην έρευνα και το κόστος στους μη εμπορεύσιμους τομείς, καθώς ακόμα και αυτοί μπορεί να επηρεάζουν έμμεσα τις εξαγωγές.

4.4 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα αυτής της έρευνας, θα είχε ενδιαφέρον να μελετηθεί στο μέλλον ποια ακριβώς ήταν η αλλαγή στο εξαγωγικό μοντέλο της Ελλάδας, και ίσως και γενικότερα των χωρών της ευρωζώνης, κατά της διάρκεια της οικονομικής κρίσης που συντέλεσε στην μεταστροφή αυτή της επίδρασης του κόστους εργασίας.

Επίσης, μια δεύτερη πρόταση για μελλοντική έρευνα θα ήταν η έρευνα για το μέγεθος της επίδρασης που είχαν τα επιμέρους μέτρα προσαρμογής του κόστους εργασίας. Για παράδειγμα, αν η μείωση του μη μισθολογικού κόστους εργασίας θα έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα και κατά πόσο αυτό το μέτρο είναι πιο αποτελεσματικό από άλλα πιο άμεσα μέτρα όπως είναι η μείωση του κατώτατου μισθού.

Σε συνδυασμό επίσης με το παραπάνω, θα ήταν πολύ χρήσιμη η ποσοτικοποίηση της θετικής επίδρασης των μέτρων πολιτικής στις εξαγωγές που εντόπισε αυτή η εργασία και η σύγκριση της με τις αντίστοιχες αναπόφευκτες αρνητικές επιπτώσεις που αυτά επιφέρουν.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Βουλή των Ελλήνων (2012), Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής, Ελλάδα
- Γαβρόγλου, Π.Σ. (2012), Ανταγωνιστικότητα, Μισθοί και Παραγωγικότητα, Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας & Ανθρώπινου Δυναμικού
- Γιαννίτσης, Τ. (2018), «Ανταγωνιστικότητα και Ανάπτυξη», Το Βήμα: <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=989937>
- Δημέλη Σ. (2010), Μακροοικονομικά Μεγέθη και Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας, Αθήνα: Εκδόσεις ΟΠΑ
- Εθνική Συνομοσπονδία Ελληνικού Εμπορίου (2012), Ανταγωνιστικότητα, Απασχόληση και μη Μισθολογικό Κόστος στην Ελλάδα - Προβληματισμός και Προτάσεις της ΕΣΕΕ, Αθήνα: Ινστιτούτο Εμπορίου και Υπηρεσιών (INEMY)
- Ιωακείμογλου Η. (1993), Κόστος εργασίας και συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα (1960-1992), Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ
- Πετράκη-Κώπτη Α. και Κώπτης Γ.Χ. (2008), Σύγχρονη Μακροοικονομική, Αθήνα: Εκδόσεις Ε. Μπένου
- Μόσχος Δ. και Στουρνάρας Γ. (1993), Εγχώριες τιμές, διεθνείς τιμές και η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας - Μακροοικονομική διαχείριση και αναπτυξιακή εμπλοκή : προβλήματα στρατηγικών επιλογών στην Ελλάδα , Αθήνα: Gutenberg

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Black, S. (2010) Fixing the flaws in the Eurozone, Published on VOX, CEPR's Policy Portal Available at: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5838>

- Carlin, W., Glyn, A. & Van Reenen, J. (2001), Export Market Performance of OECD Countries: An Empirical Examination of the Role of Cost Competitiveness. *Economic Journal*, 111(468), 128-162, Oxford: Blackwell Publishers.
- Decramer S., Fuss, C. & Konings, J. (2016) How Do Exporters React to Changes in Cost Competitiveness? *The World Economy* (2016) doi: 10.1111/twec.12412, John Wiley & Sons Ltd.
- European Commission (2005), Commission Regulation (EC) No 1737/2005 of 21 October 2005 amending Regulation (EC) No 1726/1999 as regards the definition and transmission of information on labour costs (Text with EEA relevance)
- Fagerberg, J. (1988). International Competitiveness, *Economic Journal*, 98(391), 355-374. Great Britain.
- Felipe, J. & Kumar U. (2011). Unit Labor Costs in The Eurozone: The Competitiveness Debate Again, Manila: Levy Economics Institute Working paper collection.
- Hope, K. & Brunsden, J. (2018), "What the crisis changed in Greece — and what it did not" *Financial Times*, Available at: <https://www.ft.com/content/bddd58e6-995b-11e8-ab77-f854c65a4465>
- International Labour Organization , (1966) Resolutions Concerning Statistics of Labour Cost Adopted by the 11th International Conference of Labour Statisticians, October 1966, para. 3.
- Kaldor, N. (1978). 'The effect of devaluations on trade in manufactures', In *Further Essays on Applied Economics*. London: Duckworth
- OECD (2018), Unit labour costs (indicator). doi: 10.1787/37d9d925-en (Accessed on 09 May 2018)
- McDonald, R. (2007), *The competitiveness of the Greek economy 2004-2008*, Athens: Athens News
- Malliaropulos, D. (2010), How much did competitiveness of the Greek economy decline since EMU entry?, In *Eurobank Research Economy & Markets* volume 5, Issue 4 July 2010.
- Mankiw, N. G. (2004), *Principles of Macroeconomics* Third edition, USA: Thompson – South-western.
- Porter, M. E. (1985), *The Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. NY: Free Press
- Porter, M. E. *The Competitive Advantage of Nations*. 2nd ed. New York: Free Press, 1998. (1st ed. New York: Free Press, 1990.)

- Thibodeaux, Wanda. (2017, September 26). Major Factors Affecting Labor Costs. Bizfluent. Retrieved from <https://bizfluent.com/info-12091242-major-factors-affecting-labor-costs.html>
- Turner, P. & Van 't dack, J. (1993), Measuring international price and cost competitiveness, BIS Economic Papers No. 39, Basel: Bank of International Settlements – Monetary and Economic Department.
- World Economic Forum (2016), The Global competitiveness report 2017-2018, Geneva: World Economic Forum
- World Economic Forum (2017), The Global competitiveness report 2017-2018, Geneva: World Economic Forum

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Αποτελέσματα το επαυξημένου ελέγχου Dickey-Fuller

LEVELS

	t-Stat	P-Val
XM	-2.657606	0.257529
XS	-2.565417	0.297110
XT	-2.375841	0.388297
YM	-2.785631	0.207885
YS	-2.613832	0.275837
YT	-2.495680	0.329291

FIRST-DIFFERENCES

	t-Stat	P-Val
XM	-11.44399	8.74E-13
XS	-10.86193	1.93E-12
XT	-11.80222	6.11E-13
YM	-9.703241	1.93E-11
YS	-7.809119	4.65E-09
YT	-8.298842	9.55E-10